Юрій Луцький

Листування з Євгеном Сверстюком

George Luckyj

A CORRESPONDENCE WITH IEVHEN SVERSTIUK

(In Ukrainian)

Published by V. Symonenko
Ukrainian Independent Publishers,
Smoloskyp, Inc.
Baltimore-Toronto, 1992

Юрій Луцький

ЛИСТУВАННЯ З ЄВГЕНОМ СВЕРСТЮКОМ

Українське незалежне видавництво
«Смолоскип» ім. В. Симоненка
Балтимор — Торонто
1992

Бібліотека «Смолоскипа», ч. 62
Юрій Луцький
«ЛИСТУВАННЯ З ЄВГЕНОМ СВЕРСТЮКОМ»
Обкладинка Олеся Тимошенка

George Luckyj
"A CORRESPONDENCE WITH IEVHEN SVERSTIUK"
Cover designed by Oles Tymoshenko

Library of Congress Catalog Card Number: 91-75058
ISBN: 0-914834-66-5

Published by V. Symonenko Ukrainian Independent
Publishers Smoloskyp, Inc.
a non-profit organization

SMOLOSKYP, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.
Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. "E," Toronto, Ont.
M6H 4E3, Canada

Printed by Ukraprint, Inc., P.O. Box 304, Woodstock, Md. 21043
Printed and bound in The United States of America

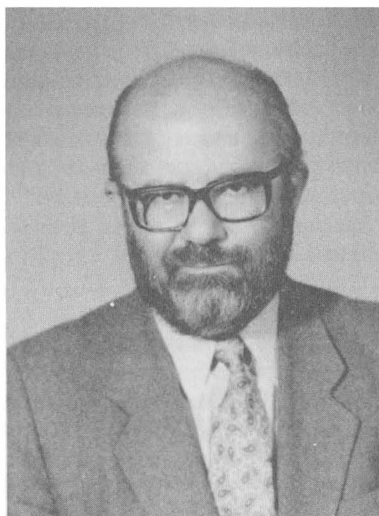

Євген Сверстюк

Надзвичайно вдячний
доброму приятелеві
Юркові Шумському
за організацію
зачарованих
подорожей до світу
іншого, де він був
гостинним господарем
тих неміряних багатств,
що належать всім
і роблять багатими
тих, у кого відібрали
все

Євген Сверстюк

ЛИСТУВАННЯ
Юрія Луцького
з Євгеном Сверстюком

Проф. Юрій Луцький

Восени 1980 р. прочитавши в б'юлетені «Смолоскипа», що можна привітати українських політв'язнів і засланців у день їхнього народження, я рішив, як заступник директора Канадського Інституту Українських Студій, в імені всіх українських науковців згуртованих в КІУСі, написати листа з побажаннями до Євгена Сверстюка, який тоді був на засланні в містечку Богдарин, в Бур'ятській АРСР, за озером Байкал, на границі СССР і Монгольської республіки. Євгенові Олександровичеві сповнилося тоді (13 грудня 1980 р.) 52 роки. Його заарештовано 1972 р. і рік пізніше засуджено на довгий термін ув'язнення і заслання. Так, випадково мовити, нав'язав я контакт з одним чільним учасником руху спротиву в Україні. Есеї Сверстюка винятково подобалися мені і я, з допомогою Українського Інституту в Гарварді, опублікував в 1976 р. вибір есеїв Сверстюка в англійському перекладі п.н. Clandestine Essays. Цю книжечку

тепло зустріла американська критика. Тепер, 1980 р. трапилася нагода написати авторові «Собору в риштованні» привіт в день народження. От і все. Так я думав.

Напричуд, у відповідь на мій лист, я одержав з початком грудня 1980 р. дуже сердечну відповідь від Сверстюка. Це ж і був початок довшого листування між нами. Воно відбувалося з надзвичайною одтвертістю, наче без цензури. Мій останній лист до нього я вислав 14 вересня 1983 р. На нього не одержав відповіді і почав вже хвилюватися — аж в січні 1984 р. я довідався з газет, що Сверстюка звільнено з заслання і що він повернувся до Києва. Це був радісний і також сумний день для мене. Радісний, бо Євген повернувся на любу батьківщину; сумний, бо я зрозумів, що нашому листуванню прийшов кінець.

Але я помилявся. Згодом, після повороту Євгена до Києва, наше листування відновилося. Воно тривало, з перервами, до 1988 р. коли Євген, занятий роботою культурологічного клюбу в Києві, мабуть не мав часу його продовжувати. Радісною була наша зустріч в 1989 р. в Торонті, коли ми й рішили опублікувати нашу кореспонденцію.

Передаючи українському читачеві оті пожовклі вже трохи листи і поезії, я навмисно не хочу додавати до них багато слів пояснень. Нехай ці документи говорять самі за себе. Що варто додати, це хіба те, що хоч написані в часі жорстокої брежнєвської доби заслання, Сверстюкові листи і поезії насичені вірою і любов'ю. Для мене вони також були надією на краще, були світлою сторінкою мого життя. Може колись, «попідтинню», вони дійдуть і на рідну землю, для якої так щедро трудився Євген.

Мова нашого листування залишена такою, як вона була. Нечіткі слова позначено трьома зірочками. Приміток додано обмаль. Подяка за видання належиться О. Зінкевичеві й видавництву «Смолоскип».

Юрій Луцький

БІЛИЙ СПОГАД

Моє листування з проф. Юрієм Луцьким творить світлі сторінки в сірій книзі, яку я фатально гортав 5 років у Східному Сибіру.

Довгасті білі конверти, штампи далекого заморського університету в Торонто, марки з кленовими листками або холодними пейзажами — все це, видно, наводило моїх суворих і недремних конвоїрів на мрійний лад. Проф. Юрій Луцький дотримувався аскетичного стилю. Я намагався дотримуватися тону і не ставити багатьох питань, які роєм крутяться в думках людини, приреченої мовчати ще 5 років після 7 років суворорежимного мовчання, де навіть «Отче наш» у недільний ранок записували як «виголошення промови» і порушення режиму.

Листів надходило «декабристові» багато (місцева міліція, переважно бур'яти, за традицією називали мене «декабристом») — різними мовами, з різних континентів. Деякі дратували цензорів неясністю мови, тем, почерку... Розуміється, підозрілі листи пропадали в архівах безкарних і безвідповідальних служб. А листи з університету Торонто здавались ясними і не цікавими. В моїх відповідях, написаних нестерптним почерком, теж не було запримічено політики або інформації. Отже наших листів цензура, здається, не ковтала.

Зате самоцензура ковтала думки і проблеми нещадно. Але це тема особливого дослідження, без якого історії нашої культури більшовицького періоду не зрозуміти.

Для мене Юрій Луцький був добрим лицем української еміграції — щирої, щедрої, сповненої стриманої любові і справжньої поваги до тих, що несли свій хрест на свою гору. Дуже важливим для мене було й те, що його приналежність також до світу англомовної культури підвищує рівень вимог-

ливості. Що не кажіть, в холодному цеху мені цього бракувало. Рівень публікацій, що надходили з УРСР, мене морально нищив. Рівень зацікавлень літературою в Торонто чи Мюнхені залучав мене якоюсь мірою до кола людей, з якими почувався вільно і добре. Так буває, коли у людей є попередня моральна домовленість і спільна мова (з деякими англомовними і німецькомовними кореспондантами, яких я читав зі словником, теж була добра спільна мова). Тоді навіть спільне мовчання промовисте.

Я дуже вдячний Юрієві Остаповичу за його появу в моєму житті, в моїй самотині. За терпеливість і уважність, яку я розпізнав на Заході як винятково важливу ознаку культури.

Розуміється я йому вдячний за переклад моїх публікацій на англійську мову і за нинішню пропозицію виступити разом перед читачем.

25. III. 90 *Євген Сверстюк*

28 листопад 1980

Дорогий пане Луцький!

Ваш несподіваний вітальний лист надійшов саме в обідню перерву, після обіду я мав не дуже столярну роботу — механічне збивання скриньок для геологічних проб — і за цією роботою імпровізував Вам довгу відповідь, що зі зміною настрою сплила десь в те річище, куди безслідно спливає наше духовне життя.

Дуже зворушений, дуже ціню Вашу і Ваших шановних колег увагу — дякую. Сам по собі свій день я б охоче забув. Я був майже щасливий, коли знав лише дату Рідзва Христового і не запідозрював, що свою дату народження теж можна відзначати. Потім я дізнався від мами, що народився на Андрія, але це не значило, що відповідно на Андрія про це була згадка. В студентські роки я свою дату приховував як щось таке, з приводу чого веселитись зовсім не до речі. Потім відзначення стало неуникниним, бо нині діти, здається, взагалі не знають справжнього свята, крім днів народження. Мені все здається, що розлита навколо нас іронія в день народження вибухає Мефістофельським сміхом. Але срібна нитка, що зв'язує перезву людських серць через всілякі символи — це зовсім інше, це щось конче потрібне як лік проти

пошесті відчуження в здичавілих джунглях цивілізації. Коли відзначатимете свій день — прийміть мою коротку візиту з засніженої імли і приязну усмішку привіту. Маю час на візити: писання не реальне, читання не конечне, потім я щиро не можу читати, скажімо, Загребельного, де замість вистражданих істин майструються ефектні лаштунки, гладкопис декорується поняттям «категоричного імперативу» поряд з рефлекторними відчуттями, а легкий потік асоціяцій навіть не торкається тих форм, що визначають сутність людської натури і просвітлюють таємничу єдність мікросвіту і макросвіту. Але на темному обрії часів спалахують мерехтливо звабливі зорі, а земля родить.

Зичу Вам і Вашим рідним
радісних Різдвяних Свят
з щирою приязнею

Євген Сверстюк

12 січня 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Ваш лист прийшов вчора і глибоко зворушив мене. Щиро дякую за побажання і за Ваші цінні рядки. Буду радий, якщо дальше зможете писати і до мене і для власної розради. Будь ласка, дайте знати, чи я можу Вам щось прислати.

Хотів би, хоч коротко, описати нашу видавничу діяльність і мою наукову працю. За останні 4 роки Інститут видав Лекції з історії літератури М. Зерова, Ваплітянський збірник з маловідомими матеріялами тих років, антологію української лірики О. Зілинського, двомовне видання Дум і якраз тепер, за моєю редакцією, збірник «Шевченко і критики» в англ. мові, де є 27 статтей від 1861 р. до найновіших часів. Підготовляємо багато-томове видання енциклопедії українознавства в англ. мові. Я сам закінчив коротку біографію Пантелеймона Куліша і наступного року хочу перевидати «Хуторну поезію» в сторіччя її появи. Так, що в літературознавстві ненайгірше. На нашому факультеті є п'ятьох докторантів з української літератури. Їхні праці про ліризм в ранніх творах Хвильового, про «літературну дискусію» і порівняльну працю про «Тараса Бульбу» і «Чорну Раду» вже за-

кінчені і оборонені. Лишаються ще дисертації про стиль Коцюбинського та про «Літературний Ярмарок». Як бачите, зацікавлення серед молоді велике і навіть на нижчих курсах приходиться мені читати лекції по-українському.

Як почую від Вас, розкажу Вам більше про Канаду.

Сердечно вітаю Вас і Вашу рідню,

Юрій (Остапович) Луцький

2 березня 81 р.

Дорогий Юрію Остаповичу!

Ваш січневий лист прийшов ще в січні. Мені було цікаво за давньою звичкою прикидати розділи наведених Вами праць. Але з цього не можна було викроїти відповіді. Саме в літ. газеті публікувались скорочено Тичинині щоденникові скорочені записи — щось протилежне щоденниками Толстого, який хотів якнайглибше, якнайправдивіше схопити правду своєї душі і якнайясніше передати в слові, бо, власне, в цьому природа таланту — схопити невловиме і вирізьбити форму. Невиліковну хворобу reductio ad absurdum я б переклав метафорою — стривожений розум. Але з трюїзмів типу «талант — це здатність видобути, відкрити смисл прихованого, а не здатність приховувати від самого себе і кропити бромом» — з таких трюїзмів мені не хотілося сплітати листа. Зрештою, я поглянув начерк попередньої відповіді Вам і усміхнувся: «*вирізьбились в форму*» лише самі чемності...

У відповідь на Ваш змістовний академічний лист я перепишу Вам давнього «Сервантеса». Варіяція на «вічну тему», коли напрошуватиметься на академічну оцінку — це теж мені буде цікаво. Отже —

СЕРВАНТЕС

Скільки доріг і мук!
Стишивсь. Зібравсь. Застиг.
Може пройшов тюрму,
Щоб тут себе знайти?

Ночі, як гурт нетяг.
Дні без надій і втіх.
Може своє життя
Виставити на сміх?

Лицарський вік минув.
Лицарство — вік оман.
Може пародію втну
На лицарський роман?

* * *

Знову подвійний стиль.
Знов королівський такт.
Чорні в очах хрести —
Тіні від ґрат в хрестах.

Що це — портрет душі?
Схожий? Як я між вас
В камері цій душній
Сотні моїх Санчо Панс...

Зболений кожен нерв.
Рубаний кожен жест.
Власне, нема мене —
Дублений палімпсест.

Все ж проступа на нім
Лицарський перший текст:
Вічна суворість борні,
Вірність, воля і честь.

Вбогий дивак — і ґранд.
Серце і склад думок,
Навіть отой Росінант —
Ґотика духу й кісток

Скільки ламало життя,
Скільки брало на глум —
Чистим лишився стяг,
Вічним — шляхетний сум.

* * *

Сміх мій терпкий не вдавсь,
Сміх — мій останній шанс —
Чимсь до душі припав
Сотням отих Санчо Панс.

Цей одержимий дух,
Цей профетичний тон,
Цей круглощокий друг...
Що це було — мій сон?

Може в житті, як в сні,
Дійсність — зовсім пусте?
Справжнє єдине в нім
Те, що в душі святе?

Панно з Тобассо, лиш Ти,
Може, почуєш псалом
І прочитаєш листи,
Писані синім крилом.

* * *

Колом пройдуть віки
У летарґійнім сні.
Хто все ж він був такий —
Знав, що творить, чи ні?

Творчий звільнив порив...
Видав розваг юрбі...
І мимохідь створив
Пам'ятник Віри — собі!

Ти, що прийшов, спинись!
Змовкніть раби:
в броні
Лицар, високий, як спис,
На сухоребрім коні.

11.74

Переглядаю Вашого листа. Писати біографію Куліша дуже важко. Біля його хреста ще ростуть кущики барбарису. Червоні ягоди гостро кисло терпкі. А біля коров'ячої ферми ходить довговусий дядько — копія господаря Мотронівки.

Вітаю Вас і Ваших
сердечно

Євген Сверстюк

30 березня 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за листа, який дійшов до мене швидко, бо ще 20 березня. За «Сервантеса» особлива подяка. Я читав його з правдивою насолодою сам собі, а опісля мойому другові Вольфові Бургардові, синові неокласика, який тут професором еспанської літератури. Цікаво, між іншим, що один із моїх студентів оборонив дисертацію на тему Дон Кіхота в укр. літературі. Напричуд він писав її не в слов'янському, але в еспанському відділі. Дисертація непогана і може вийде колись друком.

Збирався відписати відразу, але приїхала делегація з Києва на чолі з Новиченком, і я мусив їх приймати. Виступ був нецікавий і я натякнув йому, що ми бажали б запросити інших літературознавців, менш ортодоксальних. Наш Інститут також запрошує учених на однорічний побут в Канаді. Наступного року має приїхати фольклорист з Словаччини; прийде черга і на гостей з України.

Тому, що обіцяв написати Вам щось про Канаду, хочу дотримати слова. Тут тепер велика внутрішна криза, тому що провінційні уряди не можуть погодитися з федеральним урядом щодо конституції. Ідуть завзяті дискусії. Як Вам відомо, Канада не тільки двомовна країна (англ. і франц.), але і багатокультурна. За останнє десятиріччя етнічні групи Канади здобули культурну автономію і в багатьох провінціях шкільне навчання етнічних мов іде державним коштом. Концепція країни-мозаїки дуже приваблива, хоч вона створює ряд напружень і проблем. Але як і в творчому, так і в суспільному житті таке напруження дуже стимулююче. Укр. молодь відчуває тут потребу творити високу культуру, вийти поза межі етнографізму. Це не легко зробити, але є поважні сили в мистецтві і науці, які свідомі цього завдання. Хоч мова зберігається добре, всетаки деякі мусять писати по-англ., щоб здобути ширше признання. Наш журнал двомовний. Бракує живого контакту з материком, але це не наша вина. Тому то й прошу Вас дальше писати, поезії і прозу, в надії, що наші зв'язки є запорукою кращого завтра.

Остаюсь з пошаною і щирим привітом
Вам і всім Вашим,

Юрій Луцький

12.IV.81

Христос Воскрес,

Дорогий Юрію Остаповичу,

Обіймаю Вас з Великодною радістю і посилаю усмішку разом з давніми маками з давніх полів [перші рядки написані на звороті листівки з червоними маками].*

Додаю для розваги пару віршів — просто для розваги; я не бачу в нашому листуванні перспективи посилати вірші і прозу. Окрім того, Ви самі побачите, що укіс мій на узбочині доріг більш ніж скромний. Те, що бував, як у Вашого гостя [Л. Новиченка], зовсім не укіс, а якась машинна обробка будь якого посіву без краплі роси — це пізнання речей в порівнянні не радує. Перед Вами жива нива життя і сотні очей, які природно прагнуть дивоцвіту. Їм нема діла до особливих умов і вже зовсім нема діла до філологів без філологічних інтересів. Але коли є поважні сили, то значить є коріння, і ви не такі сиротливі.

Цікаво, як у Вас ціняться переклади, скажімо з англійської? Чи не так, як у нас з російської? Мовляв, гарна штука, але можна і без (розуміється з т. зору ширпотребу).** Правда, широкий читач це кіт в мішку і 2-га стор. «Лит. газеты», де друкується Новиченко, практично читається лиш тими, хто пише або хоче писати подібну статтю, а тимчасом тираж газети величезний. А вірші Свідзінського, видані в 1940 р. малим тиражем, через чвертьстоліття почали переписувати.

Наскільки уявляю, студент, який писав про Дон Кіхота в укр. літературі [згадка про дисертацію Олега Романишина], мусив вишукувати котячі сльози. Перший переклад роману ми втратили «за ненадобністю» — переклад В. Самійленка. Переклад цей досі мучить Лукаша: він певен, що там було все як слід, а от він, підписавши договір з видавництвом, досі так і не подав рукопису. Отже, маємо дещо легковажний переклад для дітей у Франка і чисто заробітчанський документ — переклад з перекладу (А. Козаченко... усі вершини). Здається, до цієї речі ми дозріли лише в половині XX віку. Мій «Сервантес» — чисто підсвідоме відлуння на дні — дорогий мені як пам'ять. З іспанським його єднають хіба ««монади» (за Ляйбніцом). Може це цікаво: тоді ж, одночасно я також записав під диктат пульсу таку простеньку річ:

* Дужки Ю.Л.

** Дужки Є.С.

Кригою темних рік
Пульсом стулених вік
Доля моя знов і знов
Стукає у вікно
Босий дитячий слід
В краю дитинних літ
Перші струмки весни
Літо в садах рясних
Жовто-... лист
Вітру холодний свист
Мамина тепла рука
Висохла давня ріка
Смуток дитячих днів
Перші сумні пісні
Сонячний сміх сестри
Сині хмелинь костри
Гомін шкільних хлоп'ят
Радість Різдв'яних свят
В скатерті білій стіл
Затишок хатніх стін
Синій квітчастий луг
Перших своїх подруг
Яблунь рожевий цвіт
Тугу юнацьких літ
Ту, що на все життя
Синій поклала слід
Першу святу любов
Що підняла мене
Першу вагу турбот
Що на вітри жене
Долі якою снив
Перший глибокий щем
Котрий до хмар плеснув
Нині сліпим дощем

Сюди ще можна було б додати до ужинку цього дня переклад E. Poe Eldorado, який раніш довго мені не давався. Але спробую Вас трохи зацікавити такою річчю, як

ДОСТОЄВСЬКИЙ

Він виводив
білим чорнилом
на сірому тлі
своїм гарним почерком
образи чистих ідеалів
що пробивались
пролісками
з плетива
людської бідності і затоптаності
... чорнобілої людини
роздвоєної
на землі злочинів і кар
Над стійким дурманом
чужого і свого життя
над пітерською імлою
де таїлись
тіні змов
і біси владохтивості
де підкошеними привидами
сумирно падали
на дно мертвого дому
жертви і герої пристрасті
він давав усім
волю останньої сповіді

і сам підіймався
розшарпаною хмаркою
жорстокої правди
і пророчої муки
«Ти десять з тисячі!»
Ні — ти сто зі ста —
казав він юнолицій
що була йому
свічкою
милосердною сестрою
терплячим янголом відданості
матір'ю його дітей
і вважала сонцем свого життя
«Ти сто зі ста»
нагадував він кожному
хто забувався в гордині
що притча про багача і Лазаря
це про нього
а притча про блудного сина
теж про нього
Стрімка
скелясто-стрімка дорога
від петровських боліт
до шпилів
шіллерівського ідеалізму
У розгойданій мряці ущелин
людина
заховалась від себе
у мундир
під кокарду й титул
заляканість прикидається смиренням
віра пересилює правду
розум обертається фіґлярством
засіб виправдовується цілями
любов колеться ненавистю
а ґвалт здається неминучістю
що затаїлась
в чеканні слушного часу
вседозволеності
Коли
з прірви падучої
він підіймався
в проясненнях
з крижаних рівнин
у його застиглих очах
вставало
кришаталеве мрево
Міланського собору

Але на рожевому обрії
химерно-хворобливої весни
захиталась сива апокаліптична мла
і поплили величезні брили
по яких ми спокійно ходили віками
як по твердій землі
а з розколеним материком
почало односити кудись
кришталеве мрево Міланського собору
Тремтячими руками
він хапався за віковічні брили
висвітлював їх палаючим поглядом
а знайомі біси
розхитуючи
гугнявили бравурно-свавільні гімни
і він з жахом заплющував очі
у яких почав танути
Вічний Абсолют
на якому
все трималося
Десь за куртиною часу
даленіла людина
на змалілій землі
втративши страх Божий
переступивши Закон
похитувалась в такт мелодії
вона силкувалась утвердитись
то хапалась за голі шпилі
давніх святинь
то розпачливо ковзала
у спокусу
акту найвищого свавілля.

Теж давня річ — 79 р.

Дещо цитується за 86 т. «Литературн. наследства», де спогади дружини. Там же й фотографія улюбленого Мілан. собору. І ще хочу додати, що люблю критичні закиди.

Ще раз вітаю з Великодніми святами Вас і Ваших
з пошаною Ваш
Євген Сверстюк

3 травня 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу — Воістину Воскрес!

Велику радість зробили Ви мені Вашим листом, який дійшов до мене у Великодній Понеділок. Бачу, що Ви в піднесеному творчому настрою — а це найголовніше. За «Сервантесом» (якого нам з пам'яти переповів Вудка) Ваш «Достоєвський» може стати циклом поезій про великих письменників. Це один спосіб нав'язувати наше сучасне до широкого світу, спосіб під Вашим пером дуже успішний. Чи той чужий світ доступний нам лише в перекладах? Очевидно, що тут справжнього зацікавлення в перекладах з англійського немає, бо всі читають по-англ., так як у Вас мабуть немає багато перекладів з Достоєвського (хоч бачив тут один в крамниці). Зате багато робиться, щоб перекладати нашу літературу доброю англ. мовою. Якраз вийшов переклад «Тіней забутих предків» з великим вступом і поясненнями в серії, яку я редагую і в якій передтим появилися — «Чорна рада»», «Невеличка драма» (Підмогильного), і «Патетична соната». Докладаємо всіх зусиль, щоб, як писав Микола Григорович, «вивести нашу літературу на широку світову арену». Позатим я переклав дещо з Ваших есеїв. Є велике зацікавлення сучасною літературою по оба боки греблі. Затирається пам'ять про все, що суттєве в укр. духовості, і треба її відсвіжити.

Кінчу в поспіху, бо відїзджаю на короткий відпочинок над Атлантик, до Південної Каролайни в США. Пишіть і не забувайте про нас. Сердечно вітаю Вас і Ваших,

Юрій Луцький

31 травня 81

Дорогий Юрію Остаповичу!

Ви так драстично розгойдуєте хвилю літературної гри, що мені не випадає марудити цю погоду і Багдаринські будні. Ви заманюєте в море плавати. А я з дитинства не міг відмовитись від спокус новизни і кидався в воду і плив собачим стилем.

Минулого разу в цій барокковій споруді про Достоєвсько-

го я загубив такий портал, який щемів і ссав порожнечею, наче власний загублений пашпорт. Отже після

«чорнобілої людини роздвоєної на землі злочинів і кар»:

Він копав
  глибочезний колодязь
  і шукав людину
  крізь задубілу байдужність
  крізь скамянілу відчуженість
крізь скрижанілу пам'ять
  про білий балахон
  і темне дно
    зі світлим струмком
    очисного страждання

Далі я хотів навести як ребус портрет без назви, і я отримав би заслужену кару, якби в цьому абстрактному портреті нікого не впізнали. Але з Вами цей дослід не пройде, оскільки наводяться відомі цитати з лірики Франка. Мені хотілось замість «Франко» подавати motto до його поезії і характеру:

Проти хвиль плисти
Сміло аж до смерті
Хрест важкий нести

Але, здається, це редуктивний засіб?

Світ стояв навколо
  нахилений вправо
    аж в носі крутило
Всі так поважно
  носили мундир і регалії
    що хотілось роздягтись
Патентовані патріоти
  так твердо любили свій край
    аж
Хотілось приснути
  сміхом в обличчя
    лискучі пихою і впевненістю
      і заволати
  ген за бескидом
    дощі весняні
    вони вас вмиють
      усе це змиють
      вони розмиють
      зеленим шумом
      тільки помиї
        і сірий гумус
Він завжди знав
    що високо літає

тільки тривожила
легкість кроку і юні крила
проміння світлосірих очей
зухвало сипалось в приховані затінки
груди розпирав той надмір сил
що прагне створити інший світ
За обрієм
сходила зоря
нової віри
Шандарі хапались виловлювати
і кидати в камінні пащі
її пророків
Вони одвічно
роз'ятрюють вітер
прийдешньої бурі
І раптом забились в ямі
зранені крила
груди стиснула камінна паща
а високе чоло пересікла зморшка
яка назавжди
переорала шлях на Олімп
Великих серцем
рано тривожать віщі сни
Йому наснився шлях
у гурті велетнів
добровільно прикутих до скелі
яку їм призначено розбити
щоб пробитись до світла
Від них малодушно відвернулись
недруги й друзі
і тільки над пусткою відчуження
на дні душі
квилить за втраченим скрипка
У сні було так ясно
що світ засту(па)є скала
але приходило пробудження
і в очах бовваніли одвічні каскади гір
крізь які з лопатою і кайлом
пробивається людина
в поті чола
під ношею спадку
з печаттю захланності
з тугою до щастя в очах
Semper idem
В ранній полудень
йому затремтів десь під серцем
тривожний дзвін
і прокотився

над тужливою даллю
пожовклих рівнин
Облетів весь цвіт весни
Прочитано книгу вічних повторень
райдужну мудрість незворушного Сходу
похмуро-високу духовну драму Заходу
і вітер гортав сторінки
розумових експериментів
оновлення життя
алхімію щастя
доктрини ситості
і застережливі motto
бережись кроїти живе
І пахло гірким медом
вершин і низин
Пересичений розум
на гострій грані іскрився гумором
над вічними проваллями переливався іронією
і під непомірною вагою життєвої ноші
починав ковзати в дитинність
щоб потім знов нести
напругу за трьох
А хвиля зносила
а вода змивала
і реготався вітер
в пустельній самотині
Чи справді
обминувши власне щастя
вийдеш на дорогу до щастя прийдешніх
Чи справді
над розбратом власного краю
десь височить країна братерства-любові
Чи буває правда
правдивіша
ніж в своїй хаті своя правда
Який цілющий лік
усміх рідних очей
Яке джерельне
повітря рідних лісів і гір
пісня і праця
і той невмирущий мужицький жарт
що мерехтить над безоднями відчаю
Яка проста правда життя
«та ж де хліб родити має поле
мусить плуг квітки з корінням рвати»
Йому повторився давній сон
але прикований каменяр
вже наче обріс бородою

одвічного незабутного пророка
сіяв слова мудрості і любові
з вірою у вічність Доброго Зерна
у всемогутність Бога Правди
сіяв на невдячній каменистій рідній ниві
тій самій
яку велетні засівали кістками
в пориві до країни щастя
але в зачарованім колі
за розбитою скелею їм виростала нова
братерство їм одмінилось верховною змовою
згода пахла примусом
і навіть любов муштрувалась в тотальну кампанію
і скидалась на організований захват
од царства розуму
про яке і мріяти не сміли давні аматори казарми
А скрипка на дні душі
змінивши голос
захлиналась
Ох, розстроєна скрипка, розстроєна!
Скільки рук нетямущих, брудних
Доторкались до струн чарівних
І вона їх розстроєм... напоєна

Коло замкнулось
і крила опустились
біля тих самих джерел
де колись так буйно виросли
Прости мені Господи
зухвальство марного Розуму
що перся на Твій п'єдестал
Прости мені мамо
нерівне світло любові
гіркоту докорів
рої різних жалів
Даруйте сусіди
колючу правду ввічі
той міцний і гіркий лік
який випльовують
Кохана
я приніс тобі в дар
замість живих троянд
три жмутки зів'ялого листя
Я сплачуватиму
віками сплачуватиму
промінням офірного спалаху
Я сипатиму його юним
на дорогу страждань і обов'язку

що веде на вершини
де вселюдські ідеали зоріють

Прийміть мої щирі бажання, добрі побажання,

Ваш
Євген Сверстюк

17 червня 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за Франка. Маю надію, що триптих продовжуватимете. Франко як трагічна постать — це нова тема, над якою повинні застановитися його сучасні звеличники. Спокійно і, як у Вас, без зайвої риторики. Як Вам може відомо, атака Франка на мого батька, молодомузівця, була надто гостра (після неї батько кинув писати поезії і перейшов на кооперацію і політику) і на мою думку, несправедлива. Сам же каменяр своїм «Зів'ялим листям» став одним із модерністів. Та його траґедія не лише в суперечливості теорії і практики, але і в відзеркаленні дилеми української інтеліґенції. Може тільки після розв'язки тієї дилеми можлива велика література? Не знаю, які чужинецькі автори Вас цікавлять — можна Вам прислати їх книжки?

Тут, заходами Інституту, якраз появився перший том щоденника Винниченка (1911-20). Прецікавий документ доби. Політик з нього був поганенький, але письменник справді цікавий. Недавно в Нью Йорку ставили його «Чорну пантеру». Одна з наших аспіранток збирається писати про концепцію «чесність із собою». Його мова, між іншим, до сьогодні не втратила своєї соковитости.

Поїздка в Каролайну не дуже вдалась — ішов дощ. Всетаки трохи відпочили і подихали морським повітрям. Тепер знова сиджу над енциклопедією. Часто думаю про Вас і Ваших і бажаю Вам душевного спокою.

Щиро вітаю Вас
Ю.Л.

12 липня 1981

Дорогий Юрію Остаповичу!

Дякую за листа, який прийшов до мене вчасно — на початку липня. Знаєте, я, на жаль, лише поверхово знайомився з «Молодою Музою» і читав про згадуваний конфлікт Франка не з джерел і без того, щоб audiatur et altera pars.

Взагалі для мене постать Франка — передусім трагедія розуму «без віри основ». Кожна велика постать еволюціонує в нашій свідомості. Мабуть, найцікавіше еволюціонувала постать Павла Грабовського. Гортаю збірочку — це вже зовсім інше читання, інше звучання тих мотивів, які були колись голосом з невідомого світу. Він був важким чи легким? Все змістилось з фізичного в психологічний бік. Нині не треба ногами долати простору, несходимих снігів, але зникла і та дика воля, серед якої описувана індивідуальність різьбилась холодними вітрами. Постать Грабовського мене завжди манила своєю високою справжністю і вродженим ідеалізмом. У мене було декілька публікацій і серед них, здається в «Укр. мові і літературі в школі» до 100 річнього ювілею — цілком пристойний есей. Пригадую, я навіть збірав матеріял до новелі про Грабовського. Як то часто буває, послужив до того негативний імпульс: мені дали на перегляд і рецензію рукопис якогось титулованого ґрафомана, здається Сиротюка. Там на цілі сторінки тяглись описи приїзду на санях, словом — про сиву і булану кобилу. Це мене обурило: перед нами високе офірне горіння і тривожний дзвін, а ми про торішній сніг, і не можемо піднестись до слова вічно юного семінариста. Я проглянув 3 томи і виніс враження, що це свіжий розум і чисте серце одного з найкращих наших подвижників, що покутують наші гріхи — лінивство і самоствердження у тій хаті, що скраю, лакомсто.., сентиментальність замріяного раба, самовдоволення обичного обивателя. То був голос сумління, що куняло по хуторах, заклопотаних турботами сьогоднішнього дня. Шкільні хрестоматії спопуляризували ім'я Грабовського і дрібно заокруглили його думки, підігнавши до потреб студентів. З них видно, що це був гарячий чоловік, але не видно, що велика постать. Справа в тому, що його хвалять і жаліють. Найхитрійший ворог не придумав би засобу нейтралізації високого духу, який посилав з німої білої пустелі тривожні позивні і остерігав:

«наші кубла нам стануть гробами»;

і застерігав: «Ні в одній країні брак самопошани так людей не жде»

і підтримував дух: «жваво проти долі бийся до останку»

і болів:

«мій рідний краю, де ми, що ми?

Чи ти зірнеш коли ясніш,
Чи мовчки в темряві загаснеш?

Важливо, що це не лише голос, ушляхетнений стражданням — це голос людини, яка постійно пильно вдивлялась в майбутнє на холодних перехрестях життя, це був вічний вартовий, найрідніший брат Вартового. Було щось від національної всепоглинаючої ідеї. На жаль, я не зустрічав серйозної спроби вичленувати і висвітлити цю ідею в зв'язку з подіями віку, в який він здалечку вдивлявся. Його хвалять. Слабість хвалити йде від млявості думки, яка інертно підтримує замість дивуватись і упокорюватись духом. Острівки його спогадів дитинства, етапні спостереження, роздуми, пошуки видають велику постать, яка розкинула широке коріння, але в сніги, де вітер замітає слід, і тому лише в настроєвому плані реалізувала себе образами страждань, зойками болю і одчайдушними закликами до ситих-обутих.

Мабуть, в контексті останньої чверті XX ст. там у вас все це не читається. Але «чесність з собою», на мою думку, це теж вже не читається: це позаторішні квіточки, з яких торік були ягоди, а тепер оскома від них. Це хистка філософія на трясовинні такого собі релятивізму, який був модою в добу загального і безвідповідального розмивання абсолютів. Автім мій погляд надто загальний. До речі, чи знаєте Ви «То була дивовижня зоря»? Це теж щось типу «Франко».

Щоб хоч якось виправдати витрату на марно... на цьому листі, перепишу Вам одну давню річ — хоч прийміть як загадку, хоч пробуйте підставити під неї століття і десятиліття і особу.

Omnia praetereunt. Corde perennis homo.
Г. С. Сковорода

Твій образ — промінь згаслий, біль і пам'ять
Розмила темна сіра каламуть.
Ще так недавно був наріжний камінь.
І ще так звично володів думками
І вже так звично віри в це не ймуть.

На обрії доби зелені віти
На вічнім небі креслять свій розгін.
О як ти знав — змагатися і сміти,
В дрімотній твані підіймати вітер
І рватися за сонцем навздогін.

На обрії верхів'я косить громом.
Яке то щастя: злива, зблиск і змерк!
Немає вище над ту давню драму.
Немає важче, як зійти на дрова
І чадом — димом зогрівали смерк.

Як Вічний Жид, я поза колом часу
Розводжу ватру спогадів, утрат,
Шукаю формул тлумленого класу
Ятрю Франків докір на «бідну расу»
І чорно знаю серцем — я твій брат.

«О не здіймається моя рука на тебе,
Дитя мойого розпачу й туги»
Той образ, може, я виводжу з себе,
Як міт, як крик нагальної потреби,
А нині тільки спогад дорогий?

Слова, слова. Холоне обрій синій.
В осінній далі день вже одзвенів.
Весна була на хмарній верховині,
А цвіт в доньці повториться і в сині
А юний ліс накреслить свій зеніт.

Слова болять і ковзають думки
І знову сходять десь на паралелі,
Як діти, що одбились од руки.
Сплили вчорашні води із ріки —
Лише міраж в засніженій пустелі.

15 вересня 1977

Слова «О не здіймається рука...» взяті з драми Лесі Українки «У пущі». А решта — з крові. Десь наді мною крутиться проблема Гоголя як феномену роздвоєного духу.

Ще вільна сторінка і я Вам перепишу сонет

СІКСТІНСЬКА МАДОННА

З лицем тривожним, з мудрим немовлям
Вона ступає на хистких хмаринах...
Чи буде там олюднена земля
І щедре сонце для її дитини?

У невідомість, як у глупу ніч,
Вона несе дитину, мов по лезах,
І в материнськім серці в глибині
Ячить провісницький пророчий безум.

Але любов рішуча, як офіра...
Але опора нам єдина — віра...
І завмира замирена тривога.

Вона несе з покликання — нести.
А тіні розпластались, мов хрести,
І вся надія в ній — лише на Бога.

1979

Репродукція (журнальна) цієї картини мандрує зі мною вже років 6. Потім в збірнику «Укр. сонет» я прочитав зо 5 сонетів на цю тему, і вони видались мені дуже слабими. Написав свій, але це теж не те.

Тепер ще вернуся до теми перекладів на укр. мову. Перепишу свій теж давній переклад з Goethe "Wer nie den Brot mit Tränen ass" —

Хто хліба у сльозах не їв,
Хто у скорботі ночі сиві
В сльозах на ліжку не сидів,
Той вас не знав, Небесні Сили.
Ви нас пускаєте в життя,
Даєте бідним винним стати,
А потім муки каяття,
Бо на землі вже йде розплата.

Думаю, що по-німецьки Ви читаєте вільно, але цього перекладу Вам теж не захочеться викинути. Рідною мовою все це зачіпає наче глибші струни душі.

Щиро вітаю і зичу Вам, Вашим доброго здоров'я і доброго гумору.

Ваш
Євген Сверстюк

П.С. З книжками поки що утримуюсь. Ловлю себе на тому, що купую і отримую набагато більше, ніж читаю.

3 вересня 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Ваш лист від 12 липня йшов довго, бо в Канаді був поштовий страйк, який тривав шість тижнів. Щиро дякую за вірші і за роздуми про Грабовського. Я взяв з бібліотеки три-томне видання його творів і починаю читати. Признаюся, я мало про нього знаю. Дуже зацікавила мене Ваша думка про «роздвоєного духа» Гоголя. Я написав цілу книжку на тему «Між Гоголем і Шевченком», де старався провести лінію між українством і малоросіянством. Вважаю, що ця проблема не розв'язана дотепер і що над нею треба буде дальше попрацювати. У випадку Гоголя це роздвоєння було трагічне тільки в житті. В його творчості воно було головним стимулом. Всетаки хочу зупинитися на цьому важному питанні в зв'язку з Кулішем, бо і в ньому воно є ключем до зрозуміння його «помилок».

У нас якраз готовимося до початку академічного року — тому цей мій лист такий короткий. Сподіюсь, що Ви віддячитесь мені не одною сторінкою.

Бажаю Вам і Вашим всього найкращого
і щиро вітаю,
Ю.Л.

27 жовтня 1981

Дорогий Юрію Остаповичу!

Дякую за листа, він надійшов вчасно, відповідь затримував з моєї вини. Справа в тому, що роздвоєний дух чекає своєї зоряної хвилини, чи сприятливого розташування світил, як сказав би старий Ґете. А тут постійно якась імла в душі. А то раптом шок: кидається на грані буття наш Іван Світличний. Йому зробили (вдало) операцію — видалення гематоми в голові, мозку, тепер проблема лікування пухлини спинного мозку... То велике страждання — дата з хрестиком. Усі вмираємо, і тільки десь в підсвідомості тм'яно спалахують перші хрестики з призабутими датами, як перші... Ми так мало знаємо про таємницю життя, але здогадуємося, що воно живиться радістю сонячних хвилин. Без них іде повіль-

не згасання, яке просто не відчувається, лише осцілограф міг би зафіксувати видовжені хвилі в моменти оборонних реакцій і чекань на стимули з негативними емоціями (здається, на таких емоціях не виріс ще жоден колос). Власне, людині не треба довгого життя — треба щоб в короткому було чергування стихій природи і гри у людському морі. «Чи я живу, чи доживаю?» — це було у поета швидше передчуття пустелі довжиною в десять літ. Пригадую науково-подібні дискусії про «згасання таланту»: з одного боку була неточна метафора, з другого — запозичення (власне, подібні запозичення і слугували за «нові ідеї» в «дослідженні» там, де дослідження, власне, не брало взагалі ніякого «сліду», а просто чіплялось чужого сліду — так на безлюдді і Хома ставав чоловіком і підіймав чобітьми пилюку). «Згасання таланту» насправді було вицвітанням барв у споловілих очах, згасанням душевних сил, які мужніють в спортивних змаганнях і завжди в'януть в безнадійному копирсанні в чужій безодні на чужій ниві. Звичайно, сонце з високого неба теж щось дає, але під ним можуть визрівати лише старі зерна — «Варнак», «Наймичка» і т.д. Здається, в світлі маленької перспективи повернення в життя, питання мови для нього було мало істотним — він же не готувався до високих вимог і прискіпливих запитань, які ставитимуть пророкові... Був просто людиною і звик до мовної реальності, яка тоді не сприймалася як проблема характеру морального (багато таких проблем загострюється лише в активному житті свого середовища і через сто років знову оживає в своєму середовищі, але зовсім нівелюється в потоці живих проблем чужого середовища). Повернення з пустелі в літературу хоча б дорогою Гоголя не було зрадою своєї святині: зрада святині — це зрада своїх богів, зрада істини і самого себе. Адже в його свідомості питання мови не вирішувалось, а було історично і етично вирішено, як, скажімо, пізніше для Старицького. Тільки лакеї можуть думати, що його по суті публіцистичні щоденникові записи є знайденою інтимною мовою душі. Але вони як жанр є характерною духовною тенденцією нашого етносу (Гоголь, Достоєвський) і вони є образом пустелі, з якої поет повертає зовсім не в рідне сузір'я, де великі світила витворюють разом високе сяйво. Ні з Гоголем, ні з Міцкевичем, ні з Петефі його не зводила доля і, здається, в німих обіймах з траґіком Олдріджем він зі сльозами обіймав усі свої астральні втрати. Цікаво, що в ставленні його до Гоголя була євангельська широта погляду, де задля моральної суті не беруться до уваги деякі порушення закону. Гоголь згас одразу, як тільки поки-

нув рідні джерела. «Кожен з нас згасав по своєму» сказав один із моїх молодих літ. друзів — і я тоді не розумів, що це стає нараз, як тільки відходиш від джерела. Але мені хотілось написати, що надворі рання сніжна зима, ще не люта, але сопки вже надійно заснули білим сном. Мої кореспонденти з П.Е.Н. ніяк не можуть знайти в Лондоні Артура Мілна «Вінні Пух» і дитячі вірші. Може він в Канаді? Мені б згодились зо два екземпляри, бо й діти його люблять.

Щиро вітаю Вас, Ваших і зичу доброї години
«і в серці, і в хаті»,
Ваш
Євген Сверстюк

16 листопада 81 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за Вашого милого листа. Бачу, що у Вас вже зима, а у нас «о ридай же молись, ходить осінь у лузі». Зворушило мене те, що Ви пишете про Шевченкову і Гоголеву творчість в пустелі. Для мене іміґрація це теж «пустеля», але лише в певному значенні. Майже всі мої наукові праці писані англійською мовою, проте дуже хочеться зберегти рідну мову — але як? Вважаю, що відходження від джерел дуже скомпліковане і деколи воно може дати зовсім нову перспективу. Кожний з нас із того, що Куліш називав рідною «тіснотою» — хоче вирватися, але це йому тільки почасти вдяється.

Незадовго Ваші уродини — моє щире вітання і поздоровлення! Старався роздобути Вам «Вінні Пуха», але тут все випродано. Тому переслав Вам окремим пакетом цей твір в оригіналі і ще дві книжки для розваги Вашої і Ваших дітей. Не забувайте мене і держіться міцно!

Щиро вітаю Вас *Ю.Л.*

19 грудня 81 р.

Дорогий Юрію Остаповичу!

Дякую за листа з іменними вітаннями, за ласку і пам'ять. Ваші книжки ще йдуть. До речі, «Вінні Пуха» я й мав на увазі в оригіналі, бо в укр. перекладі діти мої мають. Тепер про — «гарячий Куліш». Він не входив в наше стандартне меню і моє покоління по суті його не знає. Те, що траплялось схопити по верхах, мало приваблювало. Так само з Драгомановим (те що зібрано у виданні 60-их років просто відштовхує). А тим часом «Листи з наддніпрянської України» Б. Грінченка вібрують — мерехтять на вітрах часу. Про рідну тісноту. У провінц. варіянті «Літ. У.» etc. вона вміщує позакультурні ігри, випадкові зерна. Але мені згадується, як чумак в степу зачепив ногою казанок і лайнувся: «От бісова тіснота!» Коли входити в нашу тісноту з горизонтами акад. О. І. Білецького — вона світиться і манить. А коли на «Всесвіт» посадити провінціяла — вийде необов'язковий додаток до «Літ. У.» Я навіть приблизно не уявляю Ваших праць і Ваших читачів, тому говорю лише про знайоме мені. Взагалі з досвіду знаю, що люди надають перевагу речам, створеним глибоким знавцем, і перекладеним на доступну мову. Можливо відхід від джерел може дати нову перспективу — як прийом. Але ріка йде тільки від джерела і життя пульсує біля джерел. Розуміється, я вважаю, що Леся Українка у своїх драмах була біля джерел, але не тих, куди вела курна дорога, а біля тих, де веселка виду позичає.

Уявляю, як важко читати мою ґотику. Краще я напишу в розбивочку верлібром щось більш викінчене, але боюсь — не цілком викінчене і щоб не обтяжувати листа — лише початкові фрагменти.

РОЗДВОЄНИЙ ДУХ

1. ДИВО

Раптом
    він засвітився
        радісним дитинним сміхом
        на всі чотири сторони
Всі зупинились
        і засміялись
Це було диво
        в похмурому місті
        похмурих палат

похмурих облич
якийсь пасічник Рудий Панько
Це була казка
понад усіма сходами
понад таблицями ранґів
понад головами запобігливих
Він злетів у найвище коло
без дозволу
без трепету
без вдячності
і посів там
за правом...
одвічну вакансію
З висот його духа
усі людські місця
низько на землі
Хіба дотримуватись черги
коли влітаєш
в офірний вогонь
на вівтарі мистецтва
Одні усміхались
в чеканні нового дива
Інші зашептались
та все приміряли
на табелі рангів
позираючи на родовитих аристократів
та все дивувались
та все дивуються
а нові хвилі
іскристого сміху
просвітлюють і змітають
смітяні бар'єри
і даленіють
смутним відлунням

2. ВЕСНА

Поривом юного ідеалізму
він зібрав
живу воду
чисті роси рідного краю
щоб перекинути на півнеба веселку
і здолати той світ
і розхмарити його
і забутись в радості
Поривом розуму і віри
він хотів
другим кінцем
опустити веселку

в місто холодних фейерверків
і змінити його природу
Але веселка
розріджувалась в холоді
двоїлась світлими і темними барвами
розсипалась сніговими хмарами
і знов підіймалась до Неба
маренням про сонячну блакить
Двоїлась мова
двоїлась свідомість
і глибинний голос
на фатальному перехресті волав
«Туди, туди
в давній прекрасний Київ
він наш не їх...»
Душа поривалась
до свого джерела
щоб обновитись силами
напитись з Дніпра
який «шумить і гримить
ніби й знать нікого не хоче.»
А в серці ячав
голос рідної пісні
і снився ночами
гомін весни
З пісенного
сковородинського краю
у світ унормованого страху
і зачерствілого обряду
несли живу тривогу
юні
повні надій
і не вертались

3. ДЕРЕВО

Змалку
він любив малювати пейзаж
з розлогим сухим деревом
Але йому казали
що справжній митець
малює буйне зелене дерево
Він задумався
заслухався у пісню давнини
і почав вгадувати
пору молодості і весни
коли це дерево шуміло й жило
в повені сил
на смертельних вітрах часу

В його серці ожив
солодкий біль борні
хміль старого червоного вина
глибинний голос єства
і душа його заспівала на повен голос
свою урочу пісню
Геній з ласки Божої
Перо з власного крила
літало само по білім папері
не відаючи що творить
Він поглядав на доли
Юним творцем легенди
Пророком минулого
Зачарований
вдивлявся у вічну ріку
з верховіть дерева
і не бачив
що воно справді пускає памолоди
і чекає на свого
Генія любові і віри
Пророка Майбутнього

4. ПТАХ

Він був дивним
слабим
перельотним птахом
Його життя струмувало
химерним тремтінням
срібної павутинки на сонці
тонкої струни
яка жила доки бриніла
і творила веселу мелодію
Високо занесений
вітрами часу
птах перельотний
прощально змахнувши крилом
загубив своє дерево
і рятівний дзвін джерела
Бездомним і хворим
він вдивлявся
з чужої далини
в пустельні дороги
великого краю
і схоплював у малих прикметах
велику тайну
І лиш тільки коли зависав
роздвоєний між небом і землею
то його крила мерехтіли

таємним відблиском
    світу іншого
потім опускались у вирії
в невимовному світі
    Вічного Міста
і блякли

(На картці доданій до листа:)

Дорогий Юрій Остановичу!

Вас і усіх Любих Вам вітаю з радістю Різдва Христового і з надіями Нового Року — хай він Вам молодо усміхнеться. Додаю лист — чотири сторінки, не знаю, чи замінить вже Різдв'яну казку... Чи не муляє Вас надто вільна форма і відсутність розділових знаків? Деякі місця не просто переказують Гоголя, а «цитують» і тут я беру в лапки. Мабуть вони відпадуть, ці лапки, як Ви гадаєте? Бо все інше теж є лише трансформацією його образів.

Веселих Свят
Ваш
Євген Сверстюк

5 лютого 82 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Милого Вашого листа я одержав давно і щиро дякую за нього і за гоголівські поезії. Їхня розхрістана ґотика ніяк не дратує мене; навпаки... Ваші вірші дуже вдалі. Я не писав з відповіддю бо був дуже занятий приїздом до нас до родини одного польського втікача, якого ми взяли до себе на рік. Він українець і то великий патріот. Я мав англійського приятеля, який твердив, що наших патріотів можна знайти лише поза межами рідного краю. Та це просто сарказм. Всетаки дивує мене завзятість того хлопця — йому всього 20 років. Він починає пильно вчитися англійської мови. Скучає за домом, але Канада манить його своїми широкими горизонтами.

Нарешті, по довгих і три-річних трудах, я закінчив коротку біографію Куліша. Повинна вийти друком десь за рік. Маю намір також видати його листи окремим виданням. Це дуже цікава сторінка нашої епістолярної спадщини. Збереження всієї спадщини чи не найбільше наше завдання, бо без знання її не можна бачити шляхів в майбутнє. В березні

приїжджають тут Стельмах і Дзеверін. Побачимо, що цікавого розкажуть. У нас цього року дуже гостра зима і особливо великі сніги. Чи одержали Ви книжки?

Чекаю Ваших дальших посланій і бажаю Вам з Новим Роком всього добра.

Щиро вітаю Вас,
Ю.Л.

9.4.82

Дорогий Юрію Остаповичу!

В світлі гоголівських сюжетів я вже Вам уявляюсь, мабуть, як запропавша грамота. Отже отримав Вашого лютневого листа — на порозі весни, а зараз я все ще на порозі весни: на горах біліє сніг, повіває холодним вітром — і жодної зеленої билинки. Попри відносність часу я всеж таки відчуваю, що досі можна було написати вже повість про Гоголя. А тим часом я зробив лише один холодний хід — ще раз пройшов по літературі. Справа в тому, що «духовна криза» Гоголя залишається проблемою, яку треба пережити, а не перегорнути. Натрапив на ст(аттю) акад. Д. Лихачова, де доводилося, що від Маніловки йдуть явні ниточки до Миколи I і гр. Бенкендорфа! Як Вам це подобається — цей зухвалий лояльний провінціял? Коли врахувати, що початок «Мертвих душ» і Манілов відносяться ще до 1835-6 років, то тоді Гоголь міг собі це дозволити. Для мене це важливо, оскільки підтверджує мою модель «тройки». Словом, Гоголь це проблема зіткнення личинок, що розвинулись в XX ст.. Раніше я над ним не думав. Отже, Ви пережили вже зустріч і пращання з гостями, яких явно об'єднує висота стелі, спорудженої вже ширпотребівськими теслями. Тепер задам Вам мороки своїм почерком. Не пригадую, «розхристана ґотика» — це мій вираз чи Ваш? Не зовсім точно пригадую, чим закінчив. Диво. Весна. Дерево. Птах (?) Отже — «Тройка»

Може голод серця
Може ностальгія
Навіє з далини тугу і вищу любов
до понурого краю нудьги і зневіри
де фейерверки перекривають
моторошну відсутність світла

З давної прекрасної далини
душа чекала чуда
але чудо не приходило
тільки око безжально вихоплювало з темряви
знайомі фіґури
а сміх нещадно супроводжував їх
забиваючи сльози
Ідеал не вимальовувався
а вискакувало з-за обрію
і мільйонилось в очах
наступальне рильце Ноздрьова
О цей нев'янучий
        невразимий
        невгомонний
вмить збратається з усіма стрічними
        але нікому не повірить
запоєм півсвіту проп'є
брехнею світ пройде
        але назад
а назад він і не захоче вертатись
він поставить на карту
        підтасовану карту
        все без надуми
        і не зупиниться
        ні перед чим
Ген тряслась на обрії
темними бездоріжжями
до легкої мети
кругла фіґурка Чичикова
О цей не засоромиться
в мертвих паперах
в мертвій законності
в мертвих душах
з серйозною діловитістю
викроїть для себе
        живий шмат
        усіх заплутає
        а там хоч трава не рости
А на фасаді сятиме
рожева вивіска
солодкого гуманіста Манілова
який над усіма
        плюшкінськими багатствами
        ноздрьовськими принагідними
        але безповоротними
        надбаннями і знайомствами
розкине райдужні мости
        вічної дружби

і усі прірви
і усі суперечності
        заповнить словом
        безтурботно солодким
Ох тройка
в невгомонній безоглядності
        куди ти мчишся
не дає відповіді
        і сахаючись
дають їй дорогу інші народи й держави
Попри магістралі часу
понад питаннями і сумнівами
поза честю і сумлінням
        мертві душі
        заглушені потребами тіла
        живуть
вони переливаються
        як вода після дощу
        з калюжі в калюжу
        з вибоїни у вибоїну
        вниз по бездоріжжі
        о це цілі ріки
        вони створюють загальну течію
        що несе за собою всіх
вони ковтають небесні джерела
        але нікуди не пливуть
        у живому світі
        де ріка хоч і під кригою
        тече до свого моря

О П О Р И

В простоті серця
він хотів примирити з Небом
усіх непримирених
поставити усі стани
на сповідь без покривал
закликати Русь до самоочищення
і нагадати всім
що єдина служба на землі
        це служба Богові
        ...давня етика краю дитинства
Він виконував у серці
найбільшу в світі реформу
        реформу душ
Край зачерствілої байдужності
воскресити діяльною любов'ю

і усіх ворогуючих кругом
примирити Словом
яке було початком всього
Тільки як же вписатись
        зі словом святим
        на цій упертій землі
де бракує духу зустрітись прямо з Христом
де Бог стає лише заклинанням
        у вірності земному божеству
Чужа душа в сутінках
і що дальше в ліс то більше дров
ставало моторошно
у цій безформній душі
немає дна з офірного помосту давнини
лише насильство і застиглий страх
на болотяному споді
Утверджувати утверджувати утверджувати
        дно
Він сам перевиховувався
виставляв наріжні камені
створював форми канонізації опор
і в пошуках імперського грунту
кинувся розкопувати
в невідомих нетрях
        давні начала
розшукувати нове джерело
коли вже освячуватись в ньому
        то ортодоксально
натягувати старезні шати
і ставати на пророчі котурни
з пророчою пристрастю
він став добирати каміння
щоб підперти уже завислу в повітрі
тезу льояльності
що від апостола Павла
Всяка Влада від Бога
А від кого та влада
        що скидає владу
В урочу пору
коли ріка часу розмиває цей фундамент
а вітри часу
метуть з-під нього сліпучий пісок
нещасний той пророк
який чолом проти вітру
шукатиме в цім вирі
вічних начал
Благенько земне божество
узброєне на п'єдесталі

покладається на платних пророків
посаджених на дебелі плечі Держиморд
а мовчазний люд підозріло стежить
хто близько підлазить до клятого п'єдесталу
В пророчому запалі долаючи своє єство
він хотів здолати і їх єство
виставити внутрішню нікчемність
вкоріненої гордині патріотизму
порожнечу войовничої пихи
і на їх місці вкоренити молосердя
        збудити жаль
        як до хворого і страждeнного
дзвонити на порятунок не від іноземного нащестя
а рятувати свою землю від нащестя власних неправд
і на грунті реальних костромських начал
творити подвиг діяльної любові
бо служити чесно серед неправди і вкоріненого обману
        то подвиг
не пожалієш — не полюбиш
не послужиш — не полюбиш
служити ближньому і Богові не в монастирі
монастир ваш — Росія
Може він хотів усім серцем і помислами
полюбити ближнього як самого себе
навіть забути себе
прийняти ближнього таким як є
впустити в душу як рідного
роздарувати йому душу
і сіяти сіяти сіяти
слово діяльної любові
будити душі
ворушити закам'янілі сумління
заповнити життям обов'язком
пустку відмерлих установ
бо тільки любов всемогутня
бо хіба не воскрешало з мертвих
слово живе
Але подвижницький аскетичний ідеал
як добре зерно
падав на твердий камінь
Християнство
кривилось казенним православієм
любов глохла і твerділа
в абстрактних настановах
ідеалізм збивався на риторику
і захлинався в службових поривах
патріотизм відгонив
запобігливим монархізмом

і вічно десь встрявав зі своїм словом
то Хлєстаков з нестримними протиставленнями Европі
то Манілов з прожекторським забуттям
грунту під ногами
то Собакевич з осудом всього несвого
і реготав
        голим сміхом
        зворотний бік явищ
а Ноздрьов від імені усіх
погрожував розправою за те
що його названо Ноздрьовим

ДУША
О юносте
віддайте
верніть мені юність мою

Але, мабуть, досить на цей раз. Здається, Гоголь — тиха постать класика, світ його не знає дуже та й ми не заглиблювались. Правда, в часи Толстого ходила брошура «Гоголь как учитель жизни». Він створив кумира Пушкіна, він передав обидві крайності (казенну і духовну) Достоєвському, він сипонув насіння на ниву Л. Толстого, але попри свої класичні речі, залишився «странным и хитрым малоросом», в чому теж є важливий натяк на його підсвідомість. У всякому разі він завершив духовний похід-кортеж краян з Києво-Могил. Академії в Північну Пальміру з найбільшою духовною експльозією. На жаль, я не читав праці Куліша про Гоголя. Думаю, вона мусила бути психол. скомплікованою характером взаємин (дуже епізодичних) і внутрішньо цензурованою (промовчуємо). Ви запитуєте про книжки — крім листів, нічого від Вас. Просто смішно, того «Вінні Пуха» знають у нас діти в укр. перекладі вже років з 20, а ось вони підросли, хочуть прочитати в оригіналі — і не доходить ні з Лондону, ні від Вас. Взагалі, деякі книжки, особливо з Німеччини, я отримую. Але треба все закинути, щоб втягнутись в читання нім. мовою. Ми ж тут читаємо лише по-російськи, коли говорити про щоденну мовну стихію. Дай Боже нам щось про високу блакить — там не загубимось. Лишимось монадами.

З привітом і потиском руки
Ваш
Єв. Сверстюк

(На берегах):

Справа в тому, що багато істотного, жмутки виписок, пропадає між рядками. Але тут я бачу, що цензура не даром

пропустила розділ «Нужно любить Россию» (надруковано аж в 1867 р.) — тут передаю майже цитатами.

Між іншим, Л. Толстой читав «Избранные места із переписки» Гоголя з замилуванням і я думаю саме ці розділи. Він брав вирази і робив з них підвалини свого вчення.

2 червня 82 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Невимовну радість зробили Ви мені своїм листом і «гоголяною». Щиро дякую. Посилка книжок до Вас повернулася, можливо, через вагу. Тепер думаю вислати Вам лише оригінал «Вінні Пуха», з нього буде маленький пакет. Моя дружина, англійка, приємно вражена, що Мілна читають аж в так далеких кутках світу.

Тут вже ніби почались вакації, хоч у мене дальше багато редакційної і іншої роботи. Ваших віршів ще докладно не читав, буду поволи відчитувати. Проблема Гоголя одна з ключевих в історії української інтеліґенції, і про неї мало доброго написано. Тепер сиджу над редакцією українських листів П. Куліша і там часто стикаюся з проблемою Гоголя. Куліш був одним з великих прихильників Гоголя і вперто хотів поєднати собі вітки «руського народу».

Кінчаю цього короткого листа з найкращим бажанням для Вас і родини дальше добре прожити і мене не забувати.

Ю.Л.

4.IX.82

Дорогий Юрію Остаповичу!

Надійшов Winni the Pooh, дякую одразу двічі, оскільки чекає цієї книжки й син — в його житті це була подія... Зараз він після закінчення медінституту вже працює, і ось просить, щоб я надіслав. На мій лист (здається, червневий, де був Гоголь аж до початку «Молитви») від Вас небувала тиша, яку я в поєднанні з іншими симптомами розумію як фінал

епістолярної ідилії. Але не виключаю ідеальної версії, що у Вас довга відпустка, подорож в далекі моря і до мого листа у Вас руки ще не дійшли. Дивлюсь навколо «і тільки курні у вибоїнах дороги кличуть, манять, і обманюють». Ще надсилаю Вам листівку з подякою і побажанням ласкавої довгої осені, припливу творчих сил і усяких гараздів дома.

Щиро Ваш
Євген Сверстюк

5 вересня 82 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за Вашого листа від 11 червня. Я одержав його давно і щойно тепер, з великим запізненням відписую. Ми їздили трохи відпочивати влітку над озеро Гюрон. Тепер я повернувся до Торонта і сиджу над коректою моєї англомовної біографії Куліша, яка повинна появитися десь коло Різдва. Я так само якраз закінчив писати довшу рецензію на нову книжку про Шевченка Гриця Грабовича з Гарварду. Це безумовно важлива поява. Вживаючи структуральної антропології, Грабович врешті розкусив істоту Шевченкової символіки. Його відкриття таке, що в Шевченка є постійна опозиція і напруження між тим, що Грабович називає «комунітас» (сім'я, людина) і «структурою» (людська надбудова). Перше з них завжди позитивне, друге завжди негативне (в структурі є також гетьманщина і навіть селянський етос батька Катерини). Міт Шевченка — це остаточна програна «структури» і запанування «комунітас», але це не буде осягнене дорогою революції чи навіть еволюції, а радше Господньою апокаліпсою-судом. Крім Грабовича, дуже цікаві есеї про Шевченка пише Плющ. Взагалі тут в діяспорі починається нова сторінка шевченкознавства.

Не мав часу відшифрувати Ваших останніх віршів, але зроблю це неодмінно. Вони мене дуже цікавлять і надіюсь, що Ви дальше писатимете.

Бажаю Вам і Вашим всього найкращого і сердечно вітаю,

Ю.Л.

3 жовтня 82

Дорогий Юрію Остаповичу!

Ваш вересневий лист надійшов за найоптимістичнішим варянтом моїх припущень. Чи вносить це істотні корективи в мою загальну настроєву гаму? Радше ні, просто епістолярний аспект незмінний в окремих установках. Надворі вже холодний вітер з засніжених гір, я ловлю теплі сонячні хвилини, яких мені завжди за мало. Я теж вернувся з тижневої подорожі до мами — з таким враженням, наче босим пробіг по тонкім льоду. Але мене зацікавило повідомлення про структурно-антропологічне дослідження символіки Шевченка. Звісно, на толоці банальної описовисті вже замкнулось коло повторень, потрібні нові методи. Частково і у мене до них консервативне упередження. Я знайомий з колишніми спробами Л. Плюща розглянути Шевченка крізь призму фройдистських понять. Ця затія здалась мені щонайменше безплідною, оскільки світ Шевченків настільки явно тяжить до абсолютів Вічної Книги, що з методами Фройда там, власне, нічого робити, хіба що розшифровувати мало істотні для творчості моменти біографії. Справа не в тім, що ми тут звикли до канонізованого образу, а радше в тім, що в суворій морально емоційній структурі нашого світу ці моменти не звучать. З методами структурного аналізу я мало знайомий. Отже, за Грабовичем «комунітас» завжди позитивні у Ш., «структури» — завжди негативні? А як же варнак, який пішов «суда, суда людського у людей просити»? По суті селянський етос батьків Катерини — той самий суд, який в очах поета так само справедливий як і суд, освячений благочинним в «Гайдамаках». Не даром Шевченко наділив батьків Катерини таким етичним максималізмом, який рідко жив у кріпацькій сім'ї (більшість покриток за статистикою залишалась в селі). На найпростішу антитезу комунітас і структури наводить вже черниця Мар'яна, але далі вже все не так просто. Напр. — «Чернець» — позитивний? А проте вернемось до молитви Г. Мені цікаво було б знати, як взагалі звучить там «молитва», бо тут, відчуваю, такий розділ багато хто перегорне, не читаючи і не задумуючись над тим, що Гоголь тільки в молитві міг виповісти потаємне. А загалом мені цікаво було б почути, в якому розділі відчувається елемент новизни.

МОЛИТВА

Слава Тобі Господи
за все що Ти послав мені в цім житті
за розкішний і вбогий край під сонячним небом
де я родився
за дарований мені духовний скарб
Пісню і Віру батьків
за спадок предків
ясну веселу вперту породу
за шляхетність і щирість почуттів
що дали мені право
нести світло в святиню мистецтва
за горе і послані мені страждання
з якими приходили краплини мудрості
Слава Тобі Господи за все
без чого було б несила
осягнути велич і щедрість Твою
і витати у Твоїм Небі
Просвіти Господи душу мою
і відкрий мені дорогу стати тим
ким повинен на землі Твоїй
Я приношу на вівтар офірний Твій
усе що люблю
і благаю
яви мені стежку до джерела води живої
стежки усі безтямно затоптані юрбою
а земля вічно притягує
затягує
стягує
і десь в глибині її губиться наш корінь
до якого падаємо лицем в останню мить
Хто ми
наше минуле манить луною легенд
над глухими хащами і манівцями кривавої борні
а в сучасному на тих самих дорогах
при світлі нового дня
шукаєш ідеалу
лелієш його в теплі споріднених духом
викрешуєш з душі
різьбиш в поті чола
а сипляться іскри сміху
сміх крізь невидимі сльози
сміх і сльози
Як важко підійматись по слідах Твоїх
до скарбу на небі
як просто опускатись навмання
до облудних приман землі

так оскверненої
що триматись на ній чесною людиною
вже подвиг
як легко дається нам
смирення перед сильними світу
з їх неволею і неправдою
як важко підійматись
до високого смирення перед Лицем Твоїм
і заповідями Твоїми
і таїти в глибинах
вічний бунт свободи
Легко цінити шляхетні почуття
важко носити їх вічно в серці
о дай мені силу носити їх
Господи Ти послав мені
холодний подих смерті
щоб прояснився дух мій
може Ти велів слабому мені
ушляхетнювати цю нестримну силу
вони не хочуть
вони не вміють визнавати вини
вони не зносять світла правди
може за мало в мені тієї високості
з якої можна було б
світити наперекір
мої благі марення
добром наповнити старі посудини
і скропити вірою в воду живу
викликають тільки огуду
хочуть нових посудин
а чим наповнити їх і чим скропити
Навколо озлилась гординя розуму
оголеного до крайнощів
нетерпимість заговорила ненавистю
я тільки захищаюсь
терплячим поглядом широких очей
і розширюю простір
щоб дати місце двом різним
бо любити ближнього і не приймати його інакшим за себе
то тільки любити себе в ньому
Не приведи Господи
щоб з цього розладу
з цього розбрату і ненависті
вибродила святотатна сила
коли вони зовсім закинуть ниву
яку ми орали і кидали зерна
щоб пробудити душу словом Твоїм
коли вони випустять приховане

з батогом жорстокосердя
самолюбства
похвальби
то буде руїна серць
і обвал усіх наших тисячолітніх споруд
не приведи Господи
Усі ті гарячі мрії і благі наміри
проносяться вітром по верхах життя
обростають одвічним терням
і тільки позмінювані назви
і тільки курні у вибоїнах дороги
кличуть
манять
і обманюють
Господи Ти не дав мені упасти духом
Ти навчив мене
стояти і світити поки живий
тільки перед Тобою падаю на коліна в тихій молитві
оживи нас Духом Твоїм Святим
пробуди нас до життя за Твоїм Законом
не допусти
щоб ці калюжі мертвих бездоріж вилились у повінь
не допусти Господи
Я безсило вигадую
як воскресити край і пробудити мертві душі
як уникнути темних насильств
що просто скаламутять ті самі води
і потоплять світлі вітрильники наших надій
як видобути з зачарованого сну
і пустити руслами живі ріки
Ми знаємо Твій заповіт любові
ми маємо йти кроками діяльної любові і сіяти
але тільки чудом Твоїм
може статись оновлення
бо ті запустілі душі
йдуть по торованому колу
з гріхів своїх
творити собі ідолів
в якому вогні
в якому спаленні
очиститись від скверни лукавого слова
лукавих ілюзій
затишної півправди
Господи дай мені новий початок
і прости мені слабість прирочої гордині
в яку впадає людина
як тільки відкриється їй
крихітка тайни Твого Слова

дай мені новими стражданнями
спокутувати видимі й невидимі гріхи мої
дай мені силу
    платити хлібом за камінь
дай мені чистоту серця і помислів
    щоб стати вище
дай нам нові сили
    орати і сіяти занедбану ниву
і струснути порох марноти нашого світу
    цього ярмарку марнослав'я
    де збирають
    шикують
    оцінюють
    закладають
        мертві душі
        затерті монети вчорашнього дня
        в жадібній надії на той талан
        що безнадійно закопаний в землю
Господи невже наша глибина
    не сягне далі слідів
    торованих пристрастями раба
невже наша висота
    не сягне вище іскри горячого слова
    і на нашій дорозі повторень
ми здатні хапатись лише за Ім'я Твоє
Пошли мені Господи глибину віри
    яка перетворює все єство
    відмітає дріб'язок життєвих поразок і турбот
    в пам'ять вчорашнього дня
    дай мені всесильну віру
Я знаю чого варті клопоти світу
    але вони мене тривожать
    навіть на святих слідах Єрусалиму
Дай піднятись мені
    над світом людських пристрастей
        що проходять як дим
            як слава світу
        Що тоді залишиться
            з усього мого труду
        тільки сльоза
            над марнотою людей
            яких я пізнав на цій землі
        тільки сльоза
            і моя молитва
        на схилах
    Десь на Сізіфових схилах
        таїться у зрадливій темряві
        Пік Найвищої Надії
    Рідкісні

окрилені одержимістю
у свій день ясновидінь його сягають оком
і як тільки вони
сповнені щастя й повної ваги
в радісному пориві здіймають крила
до мерехтливої вершини
клятий камінь з-під ніг стрімко зривається
спалахує блискавицями
креше іскрами
творить тривожну мелодію
і падає на спокійні пологі схили
Жодному дослідникові
не вдалось добратись до тої вершини
і позбирати в кошик ті віщі іскри-спалахи
сліди вкриваються курявою вчорашнього дня
замітаються торішнім снігом
а потім заростають травою забуття
І тільки рівновеликим
заслуханим в музику сфер
щастить вгадати цю тривожну мелодію
і опалений блискавкою слід
по якому проростають Вічні Зерна
Він був там
роздвоєний дух веселого меланхоліка
коли з неймовірними зусиллями юності
продирався до найвищих пагорбів історії
і таємниче милувався шпилями скристалізованого духу
Він з тугою озирався назад на авгієві конюшні
до яких ніхто не хотів прикласти рук
безсонними ночами вигадував
способи їх очищення
і з надією вдивлявся в наскрізь знайомі
дрімотні обличчя під затверділою корою байдужності
і вічно кутав гостру усмішку
шляхетним серпанком смутку
і таїв свої скорботи
Здається він боявся шляху за пагорбами
інстинктовно сахався лиховісних обвалів
тієї епохи себелюбства
де сили зла узаконились в буднях
жахався вгадуваного галасу нікому не відомих
ні перед ким не відповідальних
позбавлених щирих переконань
повелителів упокореного духу
Але мужній серцем
не зрадив свого страху
Здається щедрою легкою рукою він з поспіхом розкидав зерна
завчасно орав ще мерзлі пологі схили

з твердою певністю
що не можна відкладати на завтра
і не можна перекладати на плечі інших
і його мучив привид
лише борода і рукавиці і сидить чорт знає на чім
свище батогом жорстокосердя
і летить впоперек усіх доріг
по занедбаних нивах
Мученик високої думки
мученик історії
мученик перехресть
він залишив ті розкидані зерна
для рівновеликих що прийдуть
а спалахом і згасанням своїм
оживив вічний міт про розплату перед юністю
Ніхто так всім серцем не оспівав рідного краю
щоб потім принести його на земний офірний вівтар
ніхто не почував себе таким чужим перед цим вівтарем
і не повторював так часто його назви
Ніхто за життя не був так грубо анатомований
відкривши усім недовірливим двері
в храм своєї душі
Ніхто так знов і знов до останку не хапався за юність
рятівний пояс у сірому житейському морі
за весну на тлінній землі
де все так нагально розцвітає-одцвітає
Ніхто не вмів так заразливо сміятись
долаючи веселим ядром душі хмари меланхолії
і заглядаючи крадькома в нетрі життя з того боку
де місяць мережив сріблясту казку
де ховались звуки затихлої пісні
де вичаровувався інший світ по той бік темних буднів
Ніхто не вмів так вслухатись
в застиглий дивосвіт слова
видобувати затерту таїну прізвищ
застиглий чар мелодій
збирати осторонь збитого шляху
іскри енерґії розкидані як росяні перли
Ніхто так не поривався до вічно високого
Навіки заплутавшись ногами в коріння землі
Ніхто так не мучився
неможливістю поєднати Небо і Землю
за законами Неба
начебто визнаними на Землі
Прийдуть легіони писарів
з перами і сувоями в руках
розгортатимуть і перегортатимуть попіл
і будуть сперечатись над духом і буквою права

я тебе породив я тебе і уб'ю
Це право чи самоволя Духу
який сам диктує закон
і накидає його нащадкам
на цілі століття
сіє в їхніх серцях сум'яття
заманює у свій слід
у свої безодні і пастки
і розпинає на своїх перехрестях кожного
хто може піднятись на ту гору
Не говоріть
не судіть
не кривіть
над епохою олександрійських стовпів
над гординями і себелюбством
морально височить
одинока
химерна
розірвана
розтерзана великими поривами
спалена незримими спалахами
чернеча усамітнена
його постать
націлена в слід Євангелія
з пожитком на міру птахів небесних
з болем недосконалої любові.

Здається мені, це річ втомлива. Пробував полегшити Вам труд читання. Пишіть коли проглянете. Вітаю, зичу здоров'я і гараздів.

Ваш
Євген Сверстюк

2 грудня 82 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Першзавсе, з днем уродин, 13 грудня, прийміть, хоч спізнено, мої найкращі побажання всього добра Вам і Вашій рідні. Як мій батько казав при таких нагодах: дай Боже витримати! І многая літа!

Вашу милу листівочку з вісткою, що Вінні Пух дійшов, я одержав. Не знаю чи дістали Ви мого останнього листа. Я писав дещо про себе. Мій англомовний Куліш має появитися

на днях. Поволи працюю над іншим проєктом — збіркою фотографій з українського життя в 19 сторіччі. Призбирав уже 200 світлин. Це буде корисним для наших студентів, які чимраз менше знають, якою виглядала колись Україна. Опісля задумав писати книжку про Кирило-Методіївців в англійській мові. Це дуже цікава історія. Оттак, як бачите, тягну дальше, як вмію.

Не забувайте мене і на розраду пришліть поезії чи прозу. Таким чином піддержимо контакт через пів земної кулі. А це важливе.

Ще раз сердечно вітаю і здоровлю Вас,
Юрій Луцький

7 лютого 1983

Дорогий Євгене Олександровичу!

Ваші листи від 3 жовтня і 21 грудня щасливо дійшли. Спасибі за «Молитву». Я поволи відчитав її всю і вона вразила мене своєю простотою і щиpістю. Як реванш за неї вислав я Вам мою книжку про Гоголя і Шевченка в англійські мові. Не знаю чи дійде. Напишіть.

Я був змушений розпращатися з Інститутом через певні непорозуміння. Тепер маю більше часу на свою власну дослідницьку роботу. Підготовляю вибрані листи Куліша українською мовою і рівночасно працюю над книжкою фотографій з українського життя в 19 сторіччі. Призбирав багато цікавих світлин. Тут молодь забуває, як виглядала стара Україна. Я передав Ваші завваги Грабовичу — він жалує, що Ви не можете прочитати цілої книжки. Плющ Фройдом не займається, його нові есеї про Шевченка дуже цікаві. Позатим в літературній критиці тут мало нового. Є цікава молода американка не-українського походження, яка написала добру статтю про Хвильового. Його повні твори виходять тепер тут в п'яти томах, а есеї в англійському перекладі.

Надіюсь, що Ваша зима не найгірша — тут дуже лагідна. Не забувайте, пишіть.

Багато доброго всім Вам щиро бажаю,
Юрій Луцький

26.II.83

Дорогий Юрію Остаповичу!

Ось і знову Ваш екзотичний конверт і чомусь знов несподівано, бо все ж таки та срібна струна між нами ірреальна, у всякому разі настроєна зовсім в іншому ключі. Розуміється, мені було б свято в день отримання Вашої книжки (хоча по-англ. я читаю зі словником), але нині книжки не на часі, навіть такі легкі, як Вінні-Пух. З того, що Ви передали авторові мою несподівану репліку з приводу «структури» у Шевченка можу судити, що бачите в ній якийсь сенс. З мого боку нескромно відзиватись про наукові ідеї, знайомі мені лише з одного епістолярного речення, але, гадаю, Ви знайшли за потрібне мені про це написати, відчуваючи, що етос батьків Катерини — одна з основних опор Шевченкового міту, його віри, суперечливої інертній масі фактів. Усі наші Дон Кіхоти і лицарі абсурду — звідти, з цього міту. Гоголь і Куліш, розуміється, не з цих країв. Знаєте, сама ідея написати про Гоголя виникла у мене з елементарного бажання зрозуміти його. Зі школи я виніс уявлення про Гоголя як про сатирика, з яким щось трапилось незрозуміле. Власне — це раціоналістично спрощена трансформація гарячої апології Бєлінського щодо його художніх творів і «анахтемічного» відчуження від його «Вибраних місць». Потім мене дивувало у багатьох авторів визнання ґеніяльності пера поряд з непоштивими натяками на особу (без якої перо не могло б писати...). Таких вільностей не допускають стосовно деяких ґеніїв, явно нерозбірливих в засобах самозахисту і навіть в розрахунках зі своїми колегами на вівтарі мистецтва. А тим часом Гоголь був серед них єдиний, хто ніколи нізащо не цілився б з пістолета в людину і хто абсолютно серйозно розумів заповідь прощення і інші християнські імперативи. Навіть Л. Толстой, будучи релігійним реформатором, міг(!) викликати Турґенєва(!) на дуель, і ця абсурдна дуель, мабуть, відбулась би, якби Турґенєв не ухилився. Я тут не мав змоги ознайомитись повніше з літературою про Гоголя. Прочитав книгу Золотусского, критикованого в пресі за негативні емоції до Бєлінського та ін. «революціонерів-демократів». Автор явно підносить реліґійно-патріотичні мотиви у Гоголя, але з якоюсь плебейською сміливістю плескає його по плечу, вкритому чиновницькою шинелею, і дає зрозуміти, що його рука ніколи б не наважилася доторкнутися до Пушкінського камерюнкрського мундира. Цей літературознавчий снобізм мене

іритує. Це моральна «висота», яка ковтає, облизуючись, поетові списки покорених дам, і яка втішно посміхається, читаючи найглибшу в російській літературі «Авторську сповідь» — ця моральна висота не дає можливості побачити всю постать Гоголя. Адже це факт, що якби Гоголь сам у цій сповіді не заговорив про свої вади, спільні з рисами своїх героїв, то нікому б і на думку не спало шукати у нього вади. Але хто ще з його колег по перу міг піднятися до написання такої сповіді? Словом, я підходжу до того, що якщо дуже цікаво і дуже істотно було б почути чиюсь молитву, то тільки Гоголеву. І сам факт виділення «молитви» в структурі його образу здається мені оригінальним. Але, признаюсь, не маю поняття, що можна вважати порівняно глибоким і порівняно оригінальним в цьому створеному образі (якщо образ взагалі створений). Мені було б цікаво почути думку, які кращі розділи і наскільки назва вмотивована. Розуміється, у Вашому лаконічному стилі. Роздвоєність, я гадаю, це взагалі фатум людини на Землі під Небом, і тільки обдаровані високою вірою і любов'ю досягають цільності. Потім, на землі є такі закляті місця, на яких людина, пристосовуючись, неминуче роздвоюється, якщо у неї є сильний інстинкт самозбереження і якщо в ній нема Великого Бога понад усе. Гоголів Бог був заземлено православним, Шевченків — навпаки, реформаторським. Радий за шевченкознавця, за його успішну працю і невгомонну живу думку.*

Книжка світлин XIX ст. — це має бути щось цікаве. Жаль тільки, що фотоапарат з'явився в наших широтах аж в другій половині сторіччя. Мені здається, що цю епоху я ще трохи захопив — Волинське село 30-их років XX ст. змінювалось повільно. Коли я приїзджав до мами влітку, то зустрічався з дідом Грицьком, 1890 р. народження. Винятково інтелігентний селянин з живою пам'яттю і дуже ясним поглядом на життя. Шкодую, що у мене не було такої розкоші, як маґнітофон. А навколишнім просто не цікаво його слухати. Мама теж зберегла до останніх днів ясність думки і пам'ять минулого. Вислав би Вам світлини, але до XIX ст. їх можна притягти з великою натяжкою. Гадаю, дуже Вам допоможуть такі портретисти, як Нечуй-Левицький, Свидницький... А художник Мартинович! До речі — він прапрадід моєї дружини — у неї є теж нахил до малювання, а у її батька був нахил до випивання. Сильний ґен.

Зима уже на спаді, зима була лагідна. Саме чотири роки

* Йдеться про Л. Плюща.

тому я вийшов з літака і побачив сіре кам'янисте роздолля, пронизливий вітер котив куряву і ще довго я мерз у куфайці і спотикався об високі груди каміння. А зараз за вікном щедре сонце, а там дивись — за 3 місяці вискочить з землі волохатий жовтоокий сон (тут кажуть «подснежник») і затепліє весна.

Щедрої Вам весни і щедрого сонця у Вашій хаті.

Ваш
Євг. Сверстюк

19 травня 83 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Пробачте, що так довго не відписував на Вашого милого листа з кінця лютого. Був дуже занятий — тепер покінчилися виклади, то маю більш вільного часу. Проте відложу мої завваги щодо «Молитви» до наступного листа — треба добре подумати і щераз прочитати. Ваша полеміка з Грабовичем щодо Шевченка знайшла тут досить широкий відгомін серед моїх друзів-літературознавців. Скільки нового є ще до сказання про Шевченка — він направду вічний. Я поволи закінчив збірку матеріялів до книжки світлин (дати якої є: 1860-1914). Якщо Ваша ласка, то можна доложити туди і Ваші родинні світлини (з Волині я маю дуже мало). Всетаки, може самі фото Вам дорогі, бо не знаю чи зможу Вам їх по використанні повернути. Я зібрав яких 250 знімок, починаючи від села, через інтеліґенцію до міста. Деякі з них дуже цікаві. Сама публікація буде більш популярного характеру.

Окремим пакетом висилаю Вам англомовного Коцюбинського, щоб Ви бачили, якою роботою я тут займаюся. Якщо дійде, напишіть яке у Вас від цього враження. У нас вже весна, майже літо. Чи у Вас потепліло?

Бажаю всього добра і щиро здоровлю,
Ваш
Ю.Л.

Богдарин, 9 червня 83

Дорогий Юрій Остаповичу!

Дякую Вам за травневого листа. Щось я не пригадую, які у Вас мої світлини, які мають етнічний колорит. І, розуміється, їх тут так само легко виготовляти, як і там у Вас, отже вони не є цінністю. Переглядаю свій альбом — цілий інтернаціонал... Але як виділяються і в нинішних обличчях різні етнічні наші типи... Ніколи не переплутаєш гуцула, волинянина і полтавця! Пригадую, десь на початку 60-х років ми розшукували на хуторі Мотронівка могилу Куліша. Але запитую дядька, придивляюсь до його обличчя — живий чернігівський тип, так і хочеться назвати — Панько! Десь його дід чи батько і поставив років двадцять тому високі дерев'яні хрести на могилах Панька, Ганни і брата її Білозерського. Кілька кущиків барбарису (панська рослина!), останки давнього розкішного саду. Земля родить так само, і природа перетасовує генофонд, як колоду карт. Вибираю зі свого альбому ще дві етнічні примітивні. Це кінець XIX ст. Одружувались і виходили заміж у І світову війну (мама в білій хустці, родом Євдокія Присяжна, її сестра Степаніна, 1895. Померла мама торік восени, тьотя Степаніна — цього року весною). Правда знімок не чіткий, слабо передає характери, дуже цікаві характери, ціла ненаписана книга... Діда Грицька я фотографував влітку 82. Не знаю, наскільки невибагливий знімок передає шляхетність, гідність і живучість цього селянина, який ще досі махає косою цілий день, з дивовижньою ясністю малює картини з днів молодості, передає розмови, коли треба, доброю польською мовою, тонко передає гумор і ніколи навіть не дозволить собі повторити чужого грубого слова. От у кого вчитись інтеліґенції! Боюсь, чи не посилав уже Вам такої фотоґрафії?

З приводу етичних проблем у Шевченка. Кожна епоха, кожне середовище розкладає образи великого поета на власну канву. Є загроза заокруглення і спрощення на канві глобальних понять. Перед ним лежала давно неорана нива. В поті чола, в безсонні ночі він прокладав борозни, вгадуючи прадавній світил. Розставляючи свої свічі на свій лад, леліючи в серці свій ідеал. Думаю, «Катерина» є глибинним породженням підсвідомого. Перші болючі мозолі душі, Катерину, так само, як і Маргариту у «Фавсті», не можна було подати інакше, ніж подано. Але згадаймо відомий Веймарський документ про суд над такою ж Маргаритою за вбив-

ство своєї дитини. Міністр Ґете підписався — за страту. Герцоґ — за помилування. Великий поет ревніше береже суворий національний звичай, ніж ліберальний правитель. Здавалося б, для розплати за зім'яте життя, за потоптану честь Шевченко має свою мірку, відмінну від християнської традиції, яка глибоко вкорінена в нашому етносі. Але ж ні! Юний бунтівник приймає дідових гайдамаків лише через «Свято в Чигирині», лише після ритуалу присяги і проповіді перед народом благочинного — «Від Конашевича і досі». Народна війна правомірна лише у згоді з вірою і сумліннєм. В ім'я віри і правди, як у середні віки. Особисті мотиви живили, але вони правомірні лише в світлі присяги.

Пригадується, я писав про це десь у статті про композицію «Гайдамаків», але задля економії місця було скорочено ці абзаци, які видались редакторові несуттєвими. Пройшла велика зміна моральних цінностей, доводиться вгадувати авторські акценти. Юний Шіллєр вивів на сцену своїх «Розбійників» і вони не сходять з кону вже два століття. Але хто нині вчитується в філософську авторську передмову, де утверджується християнська етика — мнє отмщение — и аз воздам?.. А ця передмова чи не серйозніша за саму драму. Так само, як ліричні відгуки в «Гайдамаках»... Думаю, Шевченко її добре знав, цю передмову. В його середовищі були поклонники Шіллєра, тоді ореол Шіллєра світився всім здалеку. Всі юні ідеалісти були кантіянцями і шіллєрянцями. Їхні дороги схрещувались з дорогами кобзаря, хоча він був в іншому силовому полі. Чи це вже специфічно наші комплекси, чи взагалі людський фатум, але великий поет замітає великі сліди, по яких любив ходити в пошуках живого джерела. Зате сліди самого джерела Шевченко розставляв прямо в епіграфах.

Туга до Великого Принципу проходить через усі його твори. В «Не спалося, а ніч як море» він робить цей принцип корінним в нашій духовності. В сцені Ґонти з дітьми він загострює його протилежну грань. Нинішний читач просто обминає цю сцену — не може зрозуміти. Але читач, який розумів Ібсенівського «Бранта» і читач який розумів «не мир, а меч» в етиці Христа, зрештою читач грецьких траґедій — розумів. Туга до Великого Принципу — «за Честь, Славу, за Братерство, за Волю» — це було вище за співчуття до обманутої жертви пристрасті... Не треба бути генієм — навіть добрий пастор це знає по собі із Біблії.

Переглядаю написане і відчуваю переспади дихання. Так дихає людина, яка ходить по сухому руслу, але ночами до

неї все ще приходять крилаті сни і падіння в прірву. В сухому руслі вітер нашіптує нав'язливий мотив: «По колу земля, по колу — Ми колами йдем до кінця, Чому ж на нас віє холод, Коли знов на старі місця?»

В XIX і на поч. XX людина постійно збивалась на думку про майбутнє. «Гаразд», з негодою промине моє життя, але прийдуть нові щасливі покоління, і...» Мені здається, нині на планеті вже ніде ніхто так не думає. Думати про майбутнє якось ніби незручно. Навіть про завтрішній день молодь не хоче думати. Чи може я невірно узагальнюю всю планету? Але, здається, у вік TV діє закон сполучених посудин. Пригадую в дитинстві розповідали стишеним голосом, що десь колись об'явився самогубця, його ховали за цвинтарем. Нині тут просто не розрізняють, не аналізують мотивів, це явище буденного потоку. Мені, мовляв, не набридло, а кому, бач, набридло жити... От і весь аналіз. Але ніхто не зважується говорити з осудом і кинути камінь...

Весна цього року холодна. Але на початку червня зазеленіла тайга, береза пустила сік і в зеленому березняку на пагорбах зацвіли високі кущі богульника — рожеві привиди. Часті дощі. Авіопошта зупинилась. Але моя циркулярка працює і кожен день ростуть і ростуть пучки дранки (під штукатурку нових будинків). І мовчки дивляться на мене бездомними очима рідні оази між пустелями незвикальної планети.

Вітаю Вас, Ваших рідних і близьких, зичу снаги, ясності духу і всіляких гараздів

Євген Сверстюк

П.С. Вкладаю лише одну світлину, бо здається, я міг послати ту, де мати з сестрою.

19 липня 83 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Сердечне спасибі за Вашого червневого листа і за світлину. Вона дуже добре надається до моєї книги (альбому), лише з діда Грицька зробимо Вашого прадіда, щоб поставити його в довоєнний період. Світлина прийшла якраз в день, коли я відсилав весь матеріял до видавництва, яке що-

правда буде довго вовтузитися з ним, бо саме видання технічно складне і дуже коштовне.

Ще раз перечитав уважно Вашу «Молитву» і був зворушений її словесним плетивом. Зокрема розділ, що починається з «Ніхто...» залишився мені в пам'яті. Безумовно Вам вдалося створити образ людини-творця, що черпала з своєї роздвоєнности. Проте для мене дуже цікавий факт у постаті Гоголя — це саме те, що тільки модерна людина (19-20 стор.) є роздвоєна. Сам Гоголь належав більш до сковородинського періоду і як людина і мислитель був, як Ви кажете, «православним». Натомість в своїх творах він несвідомо створив багатогранний світ, який нам добре відомий. Як віруючий він не міг створити позитивного героя (спроби Тараса Бульби і другого тому МД невдалі), а ґеніяльно відчув те, що тільки тоді зароджувалось (місто, хлєстаковщина, лицедійство і матеріялізм — все в більшому масштабі, ніж раніше). Очевидно всі ці «задоры» він як християнин відкидав, але як мистець він завершував їх. Викорінення з українського ґрунту посилило його душевні страждання, і тільки серед них могли зродитися його кращі твори. Ваша «молитва» відтворює вічність гоголівської проблематики і його як «мученика перехресть». Здається мені, що перехрестя дальше актуальні. Між іншим, пару років тут появилася книжка американського вченого про Гоголя як гомосексуаліста, яким він мабуть був. Цим можна пояснити одну велику хибу його творів — брак жінок і любови до них. Як бачите тема Гоголя невичерпна.

Тут тепер страшна горяч (36 градусів Ц.) Вже третій тиждень сиджу в охолоджуваній університетській бібліотеці і кінчаю редакцію Кулішевих листів. Ваша згадка про Мотронівку сильно зворушила мене. Книжка появиться друком аж на весну. Постараюсь надіслати Вам примірник. Чи одержали Ви мого англо-мовного Коцюбинського?

Щиро вітаю Вас і бажаю всього добра!

Юрій Луцький

1 серпня 83

Дорогий Юрію Остаповичу!

Дякую за великого проблемного листа за 19 липня. Поки я в емоційному ключі, то спробую ще навіяти Вам спогадів Чернігівщини. Боюсь повторень, бо чомусь пам'ять повер-

тається не до живого образу, а до зафіксованих форм. Можна говорити про високе осіннє небо Чернігівщини, про застиглу магію минулої трагедії на високому батуринському березі Сейму, де досі боїшся торкатись дерев і цеглин, по яких падав погляд Меньшикова, про стіни «палацу Розумовського» — долю його «академії», про вельми яскраву печать останнього часу на тих стінах, про маленьку кімнатку недалеко сільради, де такий собі рідний брат Шевченкового героя «москалевої криниці» з освітою дяка заснував музей на громадських засадах (це було в половині 60-х р.). Інвалід війни, в старій своїй шинелі, шкутильгаючи, він водив незнайомих людей і при світлі лямпи показував свої рукописи. Лямпа була тьмяна, але очі його палали, а мова збивалась на гіркі спогади своєї нігілістичної юності. Але я хочу сказати про озонне повітр'я Чернігівщини. Там можна перекладати Біблію і Шекспіра! Це особливо живлюще повітря, що нагадує поетичний образ Ніцше — повітря гірських вершин. Здається, тут витає щось високо благовіщене і розвіяне холодними вітрами на всі чотири сторони. Ми заїхали до хати народного художника Саєнка, здається в Борзні. В журналах були ілюстрації його мистецьких інкрустацій з соломи. Стара хата з великими вікнами у старий занедбаний сад, в якому квіти яріють. Яскравими мерехтливими барвами — над усіма вітрами. Саєнко — наче уламок старого обгорілого дуба. Високий, дебелий, замислений в собі. Він глухо-німий, і тільки сестра легко розуміє усі його думки. На стінах мені запам'ятались три світлини. На одній три пари чорних волів везуть домовину П. Куліша, за домовиною велика процесія. На другій — низька ажурна чавунна огорожа навколо залізного хреста. На третій — вчені мужі — славісти. В 1927 р. вони з'їхались на хутір Мотронівку на сесію Академії Наук з багатьох країн. Я цього не знав, і це мене вразило, жаль, що сам художник, який явно беріг культ Куліша, не міг нічого розповісти. По дорозі назад ми часом зупинялись, зривали квіти і ягоди на узліссі, а в уяві все ще стояв палац Розумовського, який ніколи не був університетом, але досі показують, де за якою стіною мав бути який факультет. Цупка і вперта пам'ять у наших краян із Чернігівщини.

Про діда Грицька. Його, звичайно, можна віднести і в довоєнний період, але безвідносно до мене. Просто я хотів познайомити Вас з Волинськими типами. А ось і знайшлася фотозн(імка), яку надсилаю Вам не для альбому, а просто для колекції, для живого уявлення про Волинь. Мені вона здається колоритною, ось тільки чомусь і мама (в білій хуст-

ці) і її сестра Степаніна (в чорній) без хвартушка, а це не типово. А обличчя, особливо жіночі — типові. Вони часто повторюються на Волині.

Ви гарно написали про Гоголя, але мені хочеться за щось «вчепитись» і я вчеплюсь за свою ж фразу про його «православність». Відомо, що в с. Василівка Гоголеві батьки побудували церкву. Взагалі православні церкви будувались не «знизу» а «зверху» — за типовим проєктом з типовим привізним попом... То був край глибоко вкоріненої традиції, але боюсь її назвати православною. Взагалі у мене викликає підозру православність письменника, який написав першу поему про сім'ю німецького пастора, проспівав гімни хрестовим походам і ґотиці, наніс кілька вимушених візитів православній столиці, а все життя провів у прекрасно-далекому католицькому Римі. Схоже на те, що і православіє, і нарешті патріотизм були його вимученою любов'ю, законною, благовірною... А під нею був і досі зостається вічний бунт з джерел українського індивідуалізму і мистецького ірраціоналізму, який викидав його з колії солідного реалізму XIX ст. на межі усталеної правди і глибинної правди-фантастики. За »Ревізора» його нині хапаються наймодерніші режисери в СРСР, за кордоном інсценізують «Записки божевільного» і митці кінця XX віку охоче беруться за «нове прочитання» його творів після читання Кафки. Я з усмішкою думаю, а ну ж американський діягност гомосексуалізму Гоголя помилився в діягнозі і вписав дивацтва ґенія в стандартну клінічну картку? А чим пояснити відсутність релігійних персонажів у Гоголя? Котрого не візьми після Тараса Бульби — виникає сумнів, чи він знає хоча б «Отче наш». Було б дивно уявити собі, як Чичиков і Хлєстаков моляться на самоті... Чи можна Сковороду назвати православним? Здається, його втеча від церкви до Бога живого більш наближує його до Шевченка. Логічні акценти на відгородженні від православної церкви розставив Нечуй-Левицький. Для нього це була рука «правительствующого синода».

У наших підручниках ці питання вельми обіграні, але для зручності в них ототожнюється ставлення до церкви зі ставленням до Бога.

Англомовного Коцюбинського не отримував. Усе зупинилось на А. Мілні. Відчуваю теплі хвилі від Вашої горячі. Тут літо нині холодне, майже щодня дощі. В темнозеленому морі зальотним і несправжнім птахом присіло на хвильку літо, в очах його ностальгія до живих потоків енергії, а в крилах неспокій перед відльотом.

Не знаю, чи вдалось мені відтворити барви і аромат заїзджених волами доріг Чернігівщини.

Сердечне вітання Вам і близьким Вашим, зичу гараздів здоров'я і духовних сил.

Ваш
Євген

14 вересня 83 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за листа і за світлини. З фотом діда зроблю так, як Ви кажете. Видання альбому затягнеться. Я довго не відписував, бо працював над листами Куліша, які остаточно віддав до друку. Ваші спогади з Чернігівщини були для мене великим надхненням. Ви пишете про небо і повітря Чернігівщини. Немає кращого над Гуцульщину. Я добре пам'ятаю, як молодим хлопцем я лазив по Карпатах і дотепер сниться мені Косів, Говерля і Черемош. Оттак живемо спогадами.

Цього тижня починається у нас новий академічний рік, і я по раз останній (в 1984 іду на емеритуру) читаю курс про український роман. Залучую для Вас план семинара. Підходжу до цієї цікавої теми трохи по старомодньому, цебто не кладу великої уваги на форму. Мені здається, що найважливіше — виловити в наших романах те, що загальнолюдське і те, що тісно пов'язане з історією України чи пак шуканням власної ідентичности. Ці два полюси є так само цікаві для моїх студентів. Очевидно, ми так само спиняємося над критичними творами про ті романи, які читаємо. Вибір самих творів досить вузький, бо тут читають поволи і забагато не можна вимагати.

Після горячого літа у нас тепер приємна прохолода.

Бажаю Вам і Вашим всього найкращого,

(як писав Куліш) щиро **прихильний,**
Ю.Л.

Київ, 18 лютого 1984

Дорогий Юрію Остаповичу!

Спасибі Вам за Різдвяну листівку, за Ваші почуття і пам'ять. На вересневий лист я, здається, відповідав з Багдарина. Жовтневий лист вже сюди переслано Багдаринською поштою, і ось нарешті новорічні вітання на Київську адресу. Моя «неписьменна» смуга захопила також листування, так що навіть на ті рідкі листи, що надходять, я не зразу відповідаю. За браком культурного контексту важко схопитись за якесь питання — усі питання живуть взаємо залежністю, динамізмом пошуку. Поза цим вони просто висять.

21 березня. Знаєте, не вмію у вільну хвилину написати листа — щось перерве, а тоді час прориває греблю і безоглядно летить. А я пливу за течією, потім оглядаюсь: ого, вже зійшли сніги, небо дихає весною, недалеко і Великдень. Заки дійде до Вас лист, то й буде Великдень. Отже вітаю Вас — Христос Воскрес! Мир і радість дому Вашому. Недавно згадував Вас, перечитуючи журнал «Основа», зокрема Кулішеву полеміку з Максимовичем з приводу Гоголя. Мені здалось, що Ваша невисока оцінка повісті «Тарас Бульба» йде від Куліша. Справді, коли читаєш тверезі Кулішеві міркування про далекі від реальності образи Гоголевих селян, важко не погодитись. А коли подумаєш, чому ж добрий знавець історії і укр. побуту Максимович не хотів помічати цих вад, то найкраще пояснення, що він вважав їх просто прикметами стилю Гоголя. Адже нікому не спадає на думку досліджувати життя народу на основі «Вечорів на хуторі». Якось само собою зрозуміло, що це не більше ніж гумористичні засоби, що цими засобами досягнено естетичного ефекту, а натяжки — це ж жартома.

Гадаю, Леся Українка і її мати були дуже діткливі в питаннях народної гідності, вони явно відчували невідповідність цих реалій, а все ж таки Леся перекладала «Вечори» на українську мову. Те саме з реаліями в «Тарасі Бульбі», і це геніяльно вгаданий образ минулого! Але спробуй цей образ порозсмикувати на частини — в руках залишається вата. Я б пішов далі, до Петербурзьких повістей і «Мертвих душ» і «Ревізора». Скільки людей пережило сильне враження від цих творів, а потім ніби почували себе обманутими. Та де він набрав таких чиновників?! Та де він розкопав таких поміщиків?! Ну, є, бувають всякі, але аж такі? Смирнова згадує, як після читання їй було не по собі, а потім все ж таки

сильне враження залишилось як остаточний вирок. Це дивно, але в країні, де Кюстін не міг бути прийнятий, «Мертві душі» ввійшли в херстоматію, а тим часом ця «поема» йде далі. Справа, очевидно, в глибокій правді цілого. Частини тут «грають» лише у взаємозв'язку, у загальній тканині. Хоч як Гоголь вивіряв кожне слово, але творив він підсвідомо, «щось у ньому творило», і це щось було нездоланне, сильніше за нього. Словом, вимог реалізму він не витримує: для реалізму він був завжди аж надто складний. На літературному симпозіумі в Токіо проф. Адема Таро почав свою доповідь так: «Сьогодні вже майже нема дослідника, який назвав би Гоголя реалістом».

Виходячи з усього сказаного, можна переглянути і оцінку повісті «Тарас Бульба». Адже, що не кажіть, це твір, який справляє сильне враження, і цьому творові Гоголь віддав найбільші свої пристрасті. Здається, Куліш був письменником зовсім іншого складу. Інтуїтивізм і Гоголя і Шевченка вважався йому недовершеністю. Йому імпонувала більше прозора ясність Пушкіна і етнографічний реалізм Квітки. А тим часом через усі епохи проходять ці великі чарівники — Гоголь, Шевченко — і стають щораз більшими в міру нашого наближення до цілісного сприймання людини і світу. І їхня «недосконала» форма стає ніби поряд з людиною.

Зрештою, усе це, що я пишу, очевидно, Вам в осередку критичного життя і критичних виступів набагато ясніше. Щось перо моє стає важким і незґрабним. Рука звикає до молотка і столярки. Голова розв'язує нескладні задачі прикладного характеру. Слово тяжить до вироблених штампів. Словом, мені набагато цікавіше читати Вашого листа, ніж писати свого. Тим більше, що так мало живих цікавих листів, живих розмов.

Здається мені часом, що там у Ваших широтах тепер мистецькі пошуки теж перекриваються тріском глобальних проблем. Але нічого по суті не знаю. Заки допливе лист — буде весна. Зичу Вам щедрої погідної весни, гараздів у Вашій хаті і радісних творчих годин.

Вітання також від моєї дружини.
Ваш
Сверстюк

14 травня 84 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Вісточка від Вас з Києва дуже врадувала мене. Лист ішов три місяці, але дійшов. Радію дуже, що Ви якось влаштувалися.

Куліш очевидно помилявся що до Гоголя, який ніколи реалістом не був. Проте Куліш, як перший біограф Гоголя відчув його глибоку українську течію. Не забуваймо, що до сьогодні «Вечера» і «Тарас Бульба» в перекладах на всі світові мови остають найкраще відомим дзеркалом України, її фантастики і історії для не-українського читача. Хоч, на мою скромну думку, «Чорна рада» кращий роман, ніж «Тарас Бульба». Але хто її читає?

В березні були в нас гості з Києва — тим разом Павличко, Бородін і Кононенко. Їхні доповіді були кращі від Новиченкової три роки тому. Я не брав участи, заявивши, що такі поїздки повинні бути обопільні. Якщо вони доповідають тут моїм студентам, то я маю право говорити до їхніх студентів в Києві.

Надсилаю Вам світлини Торонта. Як бачите, університет в середмісті. Великий будинок вдалі це бібліотека. Я там тепер маю студію-келію на 12-му поверсі, бо треба було піти на емеритуру і опустити свій кабінет. Почуваюсь незле і працюю дальше над Кулішем (готую до друку його автобіографію) і Кирило-Методіївським Братством (книжку Сергієнка прочитав).

Тут помер несподівано мій добрий товариш (ще зі шкільної лавки) видатний історик Іван Лисяк-Рудницький, кузин покійного Михайла Рудницького. Це велика втрата. Іван писав багато про Драгоманова і Липинського, але синтетичної праці не встиг дати. На щастя, на зміну нашій ґенерації приходять нові молоді сили.

Хотів би Вас чимсь підбадьорити, але не знаю чим. Може сам город Київ надхне Вас своєю красою. Не забувайте і пишіть. Вам і Вашій дружині шлю сердечний привіт і найкращі побажання.

Юрій Луцький

12 січня 86 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Справжньою радістю була вісточка від Вас. Чи одержали святочне побажання? Я розкошую на пенсії і працюю наполегливо над багатьма проєктами. Нарешті закінчив монографію про кирило-методіївців англ. мовою. При кінці книжки подаю не тільки Книги битія але і повний рапорт Орлова цареві і «записку» Білозерського, яку М. Г. видрукував в «Україні» за 1914 р. Там вона пролежала неруханою до сьогодні. Готую короткий довідник про письменників 30 рр. Також думаю зібрати 12 автобіографій чільних людей 19 сторіччя і видати їх укр. мовою (багато писаних російською мовою, якої тут майже ніхто не знає). Там буде теж «Жизнь Куліша» з львівської «Правди» . Він, як Ви кажете, і до сьогодні великий майстер слова. Його переклади хвалив Франко. А в перекладах Біблії стара мова є більш ефективна, чим сучасна, адже найбільш популярний англ. переклад (за короля Джеймса) із 17 стор. Нарешті я закінчив минулого року англ. переклад біографії Шевченка Павла Зайцева. От і все — покищо.

Про українських письменників будуть доповідати на конгресі пенклубів в Нью Йорку. Тут тепер в моді Юрій Щербак, який мені подобається. Останній, 5-ий том творів Хвильового появиться в лютому. Англ. переклад його памфлетів зробив мій учень, Мирослав Шкандрій. От і всі літературні новинки.

Рецензію на Грабовича Ви напевно читали в «Радянському літературознавсті». Він тепер працює над рос.-укр. літературними взаєминами і хоче відвоювати для нас Гоголя. Тут в нашому літературознавстві ідуть жваві полеміки і спори між старшою і молодшою ґенерацією.

Буду кінчати в надії, що наше листування відновиться. Надіюсь, що Ви дальше творчо працюєте і що давня наснага не покинула Вас. Бажаю Вам і Вашим всього добра в 1986. Можете писати на університет або на мою приватну адресу.

Щиро вітаю,
Юрій Луцький

21 квітня 86

Дорогий Юрію Остаповичу!

Йде світом та рання, прозора і тиха весна, в якій затаїлась чиста радість життя, саме та метафізична ясність, яка потім закриється надміром цвіту і буйною зеленню дерев. Пробую згадати себе в таку пору життя, але все насуваються і насуваються хмари, за якими губилась і розпливалась індивідуальність, входила в стан подій. Минула ціла епоха, а індивідові так і не щастить розправити груди.

Яка радість, що Великдень припадає на ту пору випрозорювання світу і прояснення духу — вітаю Вас — Христос Воскрес! Сьогодні я сів відгукнутись на Ваш такий змістовний січневий лист, аж надходить така солідна бандероль з монументальними марками з видом засніжених гір — Ваш Bonnard. Що не кажіть, але десь ми телепатично зустрічаємось — поза долами турбот і печалі. І Bonnard наче в тон моєму життю: все у нього наче пливе кудись в місячному світлі відчуження. Мабуть, саме брак наснаги і предметної напруженої роботи (не відчуваю, що якась робота можлива) загострила такий настрій. До того ж майже всю енергію поглинає столярна робота. Знаєте, якась добра хвиля роздумів, якийсь позитивний заряд енергії іде завжди від Ваших листів! Може тому, що лист Ваш вискакує з робітні, де творча атмосфера залишає на ньому слід силового поля. Дійшли до мене також Ваші святкові вітання — дуже Вам дякую. Десь синхронно я Вам надсилав і свої. Під Вашим впливом спробую щераз проглянути Щербака (мене відштовхувало завжди те, що мотив подобатись у нього превалює над мотивом осягти). Ваша правда, що стара мова більш відповідає Біблії, ніж сучасна. Але англійська мова XVII ст. мабуть була більш усталена, ніж укр. мова в XIX ст. Останнє століття укр. мова напружено виривалась з пелени старих форм в боротьбі з протилежними тенденціями. Пригадую, що пізня Марко Вовчок нарікала, що теперішньої укр. літературної мови не розуміє, що це не Шевченкова мова. Але все живе, посміхнувшись, йшло далі і далі. Звідси і необхідність нового перекладу Біблії. На жаль, нові перекладачі, замість спиратися на Куліша, зовсім відходили від нього. Були за малі. Один то навіть «виправив» Кулішів переклад Євангелія, але не приведи Господи... Словом, це могли зробити лише в 20 роки діячі автокефальної церкви. Було не до того. Кажете, Грабович відвойовує Гоголя? Боюсь, тут американці нічого

не вдіють. Помітним може бути хіба те, коли дуже підняти його і повернути другим профілем, вірніше ракурсом. Русь віддиференціювалась — і він розірвався на штучних швах. Але Гоголь всі часи працює неухильно в одному напрямі, просто треба його вміти читати. Він дуже закодований — і вся сила його в підсвідомому. З одного боку кожне слово зважене, але все одно він геній підсвідомої сили.

Надіюсь потрапити до Вас з цими берізками на Великдень і принести у Вашу хату радісну усмішку привіту.

Обіймаю і дякую
Ваш
Євген

12 травня 86 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Щиро дякую за лист і новини. Лист я майже весь відчитав. Радий, що Бонар дійшов — в дорозі (але не летунською, але звичайною поштою) є книжка про Італію. Подорожуйте приємно.

Всі ми потрясені чорнобильською траґедією. З початку ми знали тут багато подробиць з американської сателітної фотознімки. Я рішив потелефонувати до мого знайомого, Всеволода Івановича Наулка в Києві, але нічого нового не довідався від нього. Слава Богу, що тепер вже все втихомирилося, хоч наслідки цього випадку далекосяжні. Хочу Вам висловити наше глибоке співчуття.

За пару днів лечу до Нью Йорку, де буду читати доповідь про «Шевченкові зустрічі з Мазепою» (не тільки про «Іржавця», але про маловідомі біографічні факти). Буду бачитися з Плющем, який приїде з Парижу. Вдома я закінчив читати коректу збірки прози 20-х рр. в англ. перекладі, яка буде називатися «Перед Бурею». Тепер думаю видати ще один малий томик перекладів оповідань Кобилянської, Коцюбинського, Винниченка, Підмогильного і Хвильового. Найбільш важко перекладати Коцюбинського (укр. неоромантична мова). На осінь пляную поїхати в гості до оттавського університету і читати курс про Шевченка і Кирило-Методіївців. Оттак, як бачите, не сиджу даром.

Пишете, що Ви на столярській роботі — вона може да-

вати справжнє задоволення. Чи думали Ви про те, щоб у вільних хвилинах писати щоденник? Я це роблю майже що тижня і відчуваю вдоволення, висповідавшись перед куском паперу.

Не забувайте про мене.

Бажаю Вам і Вашим всього добра і чистого довкілля.
Юрій Луцький

Київ, Зелені свята — 22.VI.86

Дорогий Юрію Остаповичу!

Швидко надійшов Ваш травневий лист, а книжка про Італію ще подорожує. Особисто мої подорожі якось не йдуть далі рідної Волині, яка кожен раз вражає постійністю феноменів вікового побуту, тільки дороги і траси швидко перетрушують наш генофонд: усі кудись їдуть, те, що було найважчим, стало найлегшим. 7 квітня знов згадалось мені, як то колись трясли колеса по бруківці між двома селами, назви яких зараз ледве встигаєш прочитати з вікна автобуса. Але може у верлібрі краще застряє суть?

Знову сиза Волинь
у росі у дощах
давня казка полів
де одвічна бабуня
одвічну корову пасе
і буяє нестримним зелом
вічна сила святої землі
Ті ж поля
ті ж долини горби
і у небі високому жайвір
все співає про радість життя
свято неба й землі
на світанку погожого дня
Я здається утік
від чорнобильських долів печалі
порожнечі турбот
лиховісних північних вітрів
я знайшов стару стежку
де полічено верстви і кроки
і біжу в мою юність
Боже мій
там стоїть уже хрест

Щораз вужче і вужче
замикається коло за мною
одцвілися веселки в очах і усмішки чекань
і розсипався попіл сивин
і кінчається вік ряснотою великих симптомів
розпадань і початку кінця
Але сиза Волинь
край дитячого першого щему
перший висів надій
у таємний незвіданий світ
котять хвилі ланів
у пшениці блавати і маки
в юних рисах облич
мерехтить від знайомих повторень
а на давніх стежках
материнка чорнобиль полин

Видно, все вертається на кола свої, до витоків ріки, що сплила. Я вертаюсь до родичів тим вічним студентом, який вічно несе в дорогу наповнені важкі сумки, це так немодно, ті, що з машинами, уже не мають часу приїзджати навіть тоді, коли конче треба. Мами давно нема, але в усмішках рідних і її усмішка, цей анахронізм пожвавлює буденний світ безрадісного достатку, в якому живе колгоспне село. Про щоденник. Це добре, що у Вас відстоялась ясність літ для відзеркалення нинішнього дня. А тут окрім браку віри в те, що десь колись на зламі віку телефонних контактів буде читач, це уявляється розкішшю, за яку розцінка десь така, як за «Сон» («У всякого своя доля»). До того ж скажу Вам, одна справа — ужинок днів у творчій атмосфері, де світло падає не лише на листок паперу, інша справа — будні сірої роботи, куди капають занесені вітром чутки, щоб згаснути у густих нижніх верствах атмосфери. Мені не думалось, що просто не буде бажаючих вийти в ідеальний світ поезії, що так вигасають з літами шляхетні пориви, що буду вічним жидом поза колом часу. Розуміється, я не знаю середовища легких, засвічених іскрою Божою, спраглих і сповнених духом. Я більше знаю

О літа, літа, що ви творите...

Але сьогодні свято — хай же не вигасає в душі нашій свято!

Вітаю Вас і рідних
Ваш
Євген Сверстюк

14 липня 86 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Ваш останній лист і Ваша поезія сильно зворушили мене. У Вас є ще творча наснага, якої ні самота, ні брак читача не повинні вбити. Якщо не до щоденника, раджу втекти до нотаток чи листів. Епістолярний роман — призабутий жанр.

Тут багато чуток про з'їзд письменників в Москві, де мали посваритися грузини з росіянами. Бачу, що Коротич тепер велика шишка. Приборкали Віталія. Тут писали, що «Собор» Гончара має вийти в російському перекладі. Цікаво чи зі змінами? В зв'язку з тим пригадується і Ваш коментар, який я в 1976 р. видав в англійському перекладі. Взагалі пахне новою відлигою — але чи справді? Читав у «Вітчизні» (5) повість Валерія Шевчука — нібито про «собор» у приватному житті.

Інтересно, що помимо всіх доосередніх тенденцій література далі хоче зберегти свою реґіональність. І то в кожній країні, навіть в Америці. Коли мені сумно, я втікаю до найбільш реґіонального поета України — лемка Антонича. Здається, мова поетична таки закорінена в обласних нюансах, хоч і вона старається промовити до всенароднього читача. Аби лише ті нюанси з часом не зникли.

Сподіюсь, що будете мати хоч трохи літнього відпочинку. Ми їздили над озеро Гюрон і відсвіжилися. У нас тепер літня спека, але я щодня в охолоджуваній бібліотеці. Читаю, по раз перший, Єфремова «В поисках новой красоты»»» (Київська старина, 1902). Це атака на укр. модернізм — і не така погана. Поволи ношуся з наміром писати велику історію укр. літератури в 20 сторіччі. Треба багато перечитати. Хотів би також включити розділ про еміграційну літературу, бо в ній багато цікавого. Весь проєкт розрахований на яких 10 років — то не знаю чи доживу до закінчення. А спробую. От таке то.

Вітаю сердечно Вас і Ваших,
Юрій Луцький

24.VIII.86

Дорогий Юрію Остаповичу!

На кожен Ваш лист хочеться одразу відписати, але від довгої відповіді в уяві до короткої на папері лежить дорога, наповнена брухтом, трісками і щебенем. Насамперед дякую за подорож по Італії — ця розкішна книга лежить у мене як нагадування про кращий світ, що — в області віри. Покищо я ще не встиг дійти до ч. 5 «Вітчизни», а Ви якось скрізь встигаєте. Дні облітають, як лист на вітрах. 25 липня я взяв відпустку і пірнув у чисту воду зачарованої Десни — вона таки справді зачарована. На березі біля Новгорода Сіверського стояв намет моїх давніх приятелів, які прийняли мене третім незайвим. То була розкіш ілюзії цілковитої незайманості природи, пісенна ідилія — «Тихо над річкою», «Човен хитається серед води» і т.п. Правда, на березі стояли авто- і мотоциклети, стирчали вудки, час від часу ганяли моторні човни, але все це якось не порушувало миру і благодаті в душі. Навпроти на прадавніх кручах Новгород Сіверського височіє собор Спаса. З якого боку не поглянь — він височіє над землею як білий образ Преображення. Село розмовляє по-білоруськи. Обличчя сумирні, добрі, і під зовнішньою запущеністю та навколішним безладом таїться прадавня делікатність та щирість. Другий свій тиждень я провів у Карпатах, вірніше в дорозі до Карпат, бо тиждень «розтрусився» на моє волинське село, Львів, Моршин (там відпочивав Іван Світличний з дружиною — я їх провідав), Франківськ і Яремче. Один день в горах і дві години в порожній чистій урочисто тихій гірській церкві в день свята Маковія — то була вершина моїх мандрів. Був зі мною Панас Заливаха, вже сивоусий дідусь і природжений художник, вже на пенсії. Він вчений художник. Десь далеко бовваніло в пам'яті місто відчуженої сутності і скаламученої піни, закручене в колесі безплідних турбот. Здається, тут люди добріші, справжніші, там мати веде дитину за руку — куди слід вести, і та дитина стає такою, як мати була молодою, і відчувається тверда обіцянка продовження роду-племені і давно засіяних зерен культури.

Але вернемось до Вашого листа. Відлигою не пахне — це зовсім інша незвична пора. Опроміжна. Віталія не приборкували. Колись я виідеалізував собі сторінку нової романтики і видрукував перший літ-крит. опус «Біла поезія про крилатих людей». Потім вже побачив молодого сумнуватого причесаного молодика в сусідньому кабінеті Івана Дзюби. Було в

ньому щось... якась дуже тиха втіха, коли хтось легкою рукою склав обойму Драч-Вінгр(ановський)-Корот(ич). — Розуміється, перші два впізнали зразу один одного, а на «гидке каченя» кривились, і ніхто до ладу не розумів, при чім тут Коротич. Проте той вічно «вигадував себе», як казала Ліна, потім написав з себе вдалу сатиру («Обережні», «Слава тим, що мовчать» і т.д.) і вічно потрафляв, щоб бути на виду. Але ночами йому на снились хоробрі герої та високі польоти. Мене здивувало і заскочило, коли він ніби радився, чи не покинути медицину (закінчив аспірантуру, не написавши дисертації) і не приняти редакторство в «Ранку». Щербак товстіший і грунтовніший: він залишився на м'якім кріслі в мікробілогії і продовжує гру в літературну славу, не втрачаючи при тому широких запасів на горіння чи то світіння. Це герої укр(аїнської) літератури нашого часу. Якби шестидесяті мали продовження — всі ці непорозуміння змилися б разом з іменами випадковими, бо ж то треба духу, щоб далі і далі йти вгору і будувати там храм. Щодо сварки росіян з грузинами, то вона сама по собі ніц не варта, хоча за нею, точніше за оповіданням Астафієва «Ловля пискорей в Грузии» є суперечка різних життєвих цінностей, різних етичних устоїв. Найзмістовніше резюмування цих проблем бачимо в «Лит(ературной) газ(ете)» за 13 серпня — інтерв'ю з Чінгізом Айтматовим. Це стабільна висота в наших широтах. Мабуть, після його останніх творів «Собор» Гончара не буде поміченим, коли з'явиться в російському перекладі. Він не має художньої сили, що перетривала б десятиріччя інтенсивних поривань до цієї таємної висоти, та й висота подана в цьому романі, на жаль, не та, як у японців, що малюють Фудзі як Бога в душі. Цю висоту треба вистраждати і випити чашу з іншими і віддати їй роки і роки життя. Іст(орія) укр(аїнської) літератури XX віку мерехтить в моїх очах (хмарками?). В XIX було ясніше. Там, правда, теж дали різні автори не те, що могли дати. Перший Котляревський на полі перспективному дав би не тільки те, що йому було замовлено (окрім першого юного спалаху). За ним ціла низка тих, для кого рідна література могла стати лише чимось ніби хоббі. Але там, принаймні, те, що було написано, те залишилося і історик літератури має якийсь реальний грунт, можна цитувати з поправками. А тут наймудріше (найщедріше) ніби — друкований Тичина. Тільки як нам бути з таким феноменом, як примітки «витерто ґумкою» в щоденнику тричі зваженому і відсіяному. Але думки про наш вік відкладемо — не буду ними обтяжувати листа. На закінчення перепишу Вам щось з

шуму зелених років, з тих далеких стежок, на які вже з сивою головою якось ніяково повертатись. Але то був інший світ, і я повертаюсь.

НАД ЛИСТАМИ

Переглядаю зжовклі сторінки,
Як в пізню осінь листя облетіле:
Які страшні там огненні рядки,
Яка далека юність одшуміла!

Я все ж один — і ясно все мені,
Що було перш загадкою дитини...
Не вірилось у ті далекі дні,
Що все життя — прийшов — пройшов — покинув.

Усе пройшло напівзабутим сном.
Усе — ніщо, лиш сонячні хвилини...
А ти одна у мене під вікном
Цвітеш кущем червоної калини.

Шумить холодна осінь за вікном
І вітер грає облетілим листом,
І оживає в пам'яті одно,
Не зметене холодним падолистом.

Мені здається — в далі голубій
Твої тужливі очі виглядають,
І мимоволі кланяюсь тобі,
І далі йду в осінню пустку гаю.

Почаїв, 15.XI.52

Хай ми близькими зовсім
Ні разу не були ніколи
Хай ніколи не мали одної надії й мети,
Але все непомітним для нас пропливало навколо,
І в душі ми могли одне одного тільки нести.
Я не знаю, чи в світі споріднені душі бувають,
Чи це лиш уяви романтика витвір пустий,
Але тільки з тобою хвилинами все забував я,
І один лиш твій образ у світі для мене святий.
Ми по різних шляхах розійдемось у світі широкім,
Все життя свої сни пронесем між чужими людьми,
Але знаю, в хвилини, як будем сумні й одинокі, —
Щезне все кругом нас — тільки спомини, тиша і ми.
А в майбутнім моїм найсвітлішою хвилею в мене

Буде сон про весну, ясні марева срібних ночей,
Перші зустрічі наші у твоій хатині зеленій
І дитячу усмішку до мене щасливих очей.

Почаїв, XII.52

У білу ніч, мов по ударі дзвону,
Царила тиша в сивій далині
У білу ніч, холодну і безсонну,
Скінчилась біла казка наших днів.
Я не забуду тихого сіяння
Твоїх очей у стриманім плачі,
Я не забуду першого кохання,
Що догоряло іскрами вночі.
Імла сповила сад твій і хатину,
У білу ніч я залишивсь один
І враз відчув, найбільше в ту годину,
Що на шляху я вічний паладин.
Що йтиму так, як зараз в цій пустелі,
Крізь кучугури снігу навмання,
Минувши вогники і тихий дим оселі,
Лише в душі горітиме зоря.
    В минулім — ти, далека і прекрасна.
    В майбутнім — чар далекої мети.
    А біла ніч холодна і мовчазна,
    І в тих снігах іти, іти, іти.

I.54

Чому ти мені так часто снилась
        у ті важкі ночі
        коли змінювала русло моя ріка
Ти приходила з тихим запитанням
            з тихою ласкою
            з тихою усмішкою в очах
    і ніби приносила в мою камеру усе те
    що пронеслось між нас
            вечірнім маренням
            обірваним зітханням
            білим цвітом на жовтих вітрах
        і Твій забутий слід
            ще довго світився в сірості дня
    Чого ти приходила
            в мої темні ночі
            з мовчазною ласкою в очах

Вивітрюють пристрасті
    стихають болі
    блякнуть слова
    і дні осідають верствою попелу
але залишається жити
    зіркою на небі минулого
    небесний спалах
    тихої усмішки очей
Може справжнє
    непідвладне силам часу
    приходить до нас у снах

17.III.82

Ну й насипав Вам маку! Вітаю і зичу снаги,

Ваш
Євген

11 жовтня 86 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Дякую за лист і за поезії. Бачу, що Ви в кращому настрою — мабуть подорож по Україні добре вплинула. Я до сьогодні маю сни про ті часи, коли ще малим хлопцем я лазив по Карпатах. Це унікальна країна.

Радий, що дістали книжку про Італію. Хочу прислати Вам щось про Канаду, але зроблю це лише по повороті з Оттави, куди їду на шість тижнів — читати курс про кирило-мефодіївців.

Тут, нарешті, з'явилися Стусові «Палімпсести» з прекрасною передмовою Шевельова. Самі поезії сильно зворушують — це тривалий дорібок нашої літератури. Позатим тут багато цікавої полеміки про ранню еміграційну літературу (МУР), яку заатакував мій знайомий професор Грабович з високої так би мовити перспективи: з цих емігрантів не вийшов ні один европейський письменник. Ну якже ці втікачі могли писати так, як Сартр? Кортить йому відповісти, хоч краще було б, як би це зробили старші за мене. Ставши літературним редактором найбільшого еміграційного журналу, я почуваю обов'язок спричинити творчі дискусії. Також щораз більше слідкую за тим, що друкують в радянських журналах і в «Літературній Україні». В новому романі Вале-

рія Шевчука відкрив цікаві для мене згадки про «Ланку». В «Жовтні» Іваничук, в романі про Франка, згадує мого батька — і то не так вже зле.

Для моїх студій до історії української літератури перечитую багато творів з 1900-10 рр. Цікаво, що на початку нашого сторіччя люди мали стільки надій на краще.

Кінчаю цього короткого листа щирим привітом і поздоровленням для Вас всіх.

Юрій Луцький

18.X.86

Дорогий Юрію Остаповичу!

Я Вам відписував, але в пам'яті ще застрягла недоказана думка у зв'язку з Вашим задумом історії літератури XX віку. Постать автора «В поисках новой красоты» для мене джерельна і страшенно, як мені здається, зрозуміла. Розуміється все, що він писав, забезпечене незмінною гідністю (як справжні асигнації забезпечені золотом), не кажучи вже про його ясний чесний розум. Але все ж таки чому він, ровесник віку, так діткливо сприймав симптоми цього XX віку? Чи тому, що всім єством був причетний до нашої недоспіваної пісні XIX віку? Чи сахався банкротства «нової краси» і нових цінностей, що з безпардонністю Парвуса («Руфін і Прісцілла» Лесі Укр(аїнки)) відмітали вічні цінності духа разом з фальшивими позолотами сучасних ідолів? Наскільки пригадую, стаття «В поисках...» не так про Кобилянську, як «з приводу». Минуть роки, і перед завісою його драми ставитимуть йому питання люди, не причетні до краси і духу, чому він не приймає нового театру (вони ще питатимуть, чому він не приймає нових манєр несплати боргів і роздачі землі), а він говоритиме беззахисні слова про необхідність зберегти старі норми порядності (які просто «вигідні») і про те, що театр Курбаса приймає. А взагалі це була його загальна реакція на повінь декларованих цінностей, навіть не узгоджених з якимось моральним чи критичним забезпеченням, а просто визнаних тимчасовими людьми за тимчасово корисні. Мені уявляється: старий годинник, який видзвонював ранкові мелодії, потрапив у засмічене дворище, і хлопчаки видобувають з нього звуки пострілами з рогатки... Це була пора якогось безтурботно-нічийного посіву, скропленого вірою, що за всіх

умов виросте здекларований ідеал. Все, що виростало, одностайно схвалювалось і ніколи не зважувалось. Потрібно було півстоліття, щоб з таємниці життя вищирились зуби смерті, і тоді в пору жнив якось між іншим проскакує питання: а хто, де і як посіяв?

Але у водянистому потоці загальників хочу виділити момент цінностей літературних: його мірило прийняли без його імені. Пригадую статтю акад. О. І. Білецького про «Руську трійцю» — вся за готовими його тезами. В історії відомі нащадки, зацікавлені в тому, щоб зникло одіозне ім'я, в якому вони зникають. Але талановиту річ Олександра Івановича я сприйняв як зухвалу витівку з ледь прихованим виставленим язиком, який перекривляє когось дурного і темного. Інші користувались його спадком, як зайшлі люди користуються скарбом в спорожнілій нічийній лабораторії. Але не будемо говорити про час, коли розбирали церкву на дрова. Здається, ріка часу нині прискорила свій плин, минуле кане в її хвилях, і на поверхні широкої мілини гойдаються випадково вцілілі тріски.

8.XI А тим часом надійшов Ваш жовтневий лист. Хочу в уяві приєднатися до Вашого курсу про кирило-методіївців і інспірувати якийсь маленький акт в ретроспективному розгортанні цієї драми. В такій роботі раптом випливають з глибин десь поховані там наболілі уявлення. В кожному з нас таїться в глибинах похований цілий світ, який дає код для відчитання усієї людської історії.

Ви згадуєте про надії початку століття. Тоді повітря пахло надіями, засушеними в повільних коливаннях XIX віку. Зовсім не одна тільки Маланка збирала вузлики з насінням і нетерпеливо чекала, коли будуть землю ділити. Чекання було змістом життя. Сучасне знецінилось і уявлялось лише дорогою до завтрішнього. На очах розмивалися старі греблі, ставали старі колеса, а спантеличений мірошник бив курей, що попадались на очі: «У мене й так води немає, ще й ви сюди». То вже був великий рух і великі вітри, що живили надії. Можна тільки дивуватись, що у найбільших наших поетів і сіячів було досить обачності і консервативної стриманості по відношенні до перелесників, що одважно розкручували деструктивні начала — хай гірше, аби інше. Здавалось, нам же нічого було втрачати, тут тільки валити казарму. І тут з'являється «Мойсей» зі скрижалями і застереженнями (переглядаю 45 том Франка), а Леся Українка задумує драму про заховання в пустині скарбів перед навалом ночі. А родич Сковороди Володимир Соловйов, а вирощений українською

традицією Бердяєв («Интеллигентская правда и философская истина») хіба не репрезентували нашого зерна, що надіялось на весняні дощі і весняне сонце, а не на чудодійну пожежу, після якої «буде видно». Тільки народ, який в глибинах береже справжні духові скарби і пошану до абсолютів, може так розважно нести свої вікові надії назустріч завтрішнім землетрусам. «Діду, село горить!» А дід за свою суму — і далі суне... — так розглядає наш народ психологію жебрацтва.

А тим часом за вікном безлисті мокрі дерева і сиротлива осіння задума.

Вітаємо, чекаю на Вашого листа.

Щиро Ваш
Євген

7 грудня 86

Дорогий Євгене Олександровичу!

Одержав Вашого листа по повороті з Оттави. Курс пройшов з повним успіхом — 9 студентів, всі дуже пильні і заінтересовані. І у мене при тому відсвіжилася пам'ять про кирило-методіївців, яких наш нарід шанує під назвою «братчиків». Взагалі відчув, що я ще не втратив почуття насолоди з добрих викладів і дискусій з молодими людьми. Ви пишете з повагою про розум і силу народу, і я в далекій Канаді відчуваю їх при навчанні молодих студентів, які живуть дальше тією народньою стихією і виходять, мабуть, з тієї глибини, якій нема кінця. І не важно, через які злидні народ переходить, — мабуть вони його ще більше гартують і видають чудодійний продукт в його синах і доньках.

Повернувшися, я застав тут пропозицію ще одного цікавого проєкту — підготовлення збірки автобіографій видатних українців з 19 сторіччя. Хочу туди включити Шевченка, Куліша, Костомарова, Драгоманова, Антоновича, Нечуя-Левицького, Старицького, Барвінського і Багалія. Може ще кого пригадаєте? Збірка буде в укр. мові, хоч багато із цих автобіографій написано по-російськи.

Окремим пакетом надсилаю Вам книжку світлин про Канаду, а радше про подорож по транс-канадській автостраді. Там багато дрібних детайлів, але відчуєте, мабуть, широту і простір. Автострада оминає міста, і тому в майбутньому дістанете від мене книгу про моє місто — Торонто, щоб мали

уяву, де і як я живу. Не шліть мені альбомів Києва, бо я тут їх всіх маю і часто ними насолоджуюся. Мій колишній студент Мирослав Шкандрій повернувся якраз з Києва. Каже, що атмосфера непогана і що багато скористав в бібліотеках.

З днем народження бажаю Вам всього найкращого, доброго здоров'я і дальших творчих зусиль.

Щиро вітаю Вас,
Юрій Луцький

Київ, 26.II.87

Дорогий Юрію Остаповичу!

Отримав Вашого грудневого листа, сповненого позитивних емоцій і вражень. Такі листи нині рідкість. Я міг би написати такого листа хіба що про позавчорашній вечір пам'яті Леся Курбаса — власне про естетичний бік вечора, бо всеж таки сам предмет — це спогад про порубаний в березілі сад, який весною лежачи ще цвів. Читаю правильності з газет, і чомусь таке саме враження, як раніше від ритуальних говорінь. Яка, зрештою, різниця, в які ігри грати, коли течія порожніх днів не виходить з летаргії. Може, сплила вода? Не уявляю, який слід у моїй душі залишили б отакі, як у Вас, виклади і дискусії з братчиками. Надто вже замкнулась, закомплексувалась душа в берегах Лети, і що б там хто не казав, а асоціяція одна — з фінальної поемки Люїса Керолла — "Oh, Oysters."*

Вертаючись до постаті, згадуваної в попередньому листі, додам ще

Нам би слід було
вигадати його могилу
і приходити туди
як до сонячного годинника
звіряти правду

* 'Oh Oysters,' said the Carpenter,
'You've had a pleasant run!
Shall we be trotting home again?'
But answer came there none —
And this was scarcely odd, because
They'd eaten every one.'

Але ми роками уникаємо його імені
    наче боїмось потаємних пасток
        біля імовірного місця
            його темної страти
І тільки літературні мародери
    пролазять закляте коло
        утоптаною стежкою
            йдуть в зачаклований робітню
                щоб набрати зерен
                    до своєї полови
                        і кинути за течією
                            імітувати посів
У них тверда віра
    що посіяне все рівно не родить
        бо віками живемо тим
            що само пре з землі
                а вони одержимі корисливістю
                    стинають корінь дуба
Нам би слід було
    в пошуках утраченої гідності
        приходити до того дуба
            покрученого бурею
                і лікуватися пагонами з його кореня
                    терпким запахом страждань і болю
                        щоб знайти втрачене лице

Про новини нашого життя знаєте з газет. Мені за мало того духу і тієї правди, що є у творах Шевчука. Вже коли з'являються вільні друковані образи нашого життя в газетах і журналах (центральних) — на цьому фоні проходять непомітно плавання в золотій середині історії.

Нещодавно відбувся в новому молодіжному театрі вечір Шекспіра (режисер Лесь Танюк). Звичайно, 6-томне видання Шекспіра укр. мовою — це помітний доробок у нашій неметеній хаті. Але мене більше зацікавив спогад Гете в «Поезії і правді» про те, як він в юнацькі роки плекав традицію Шекспіра, познайомившись з книжечкою вибраних образів і виразів Шекспіра — Beauty of Shakespeare, як вони в гурті цитували, коментували, наслідували — засівали основи традиції...

Ми живемо у вік великих швидкостей, повного Шекспіра треба було мати тоді, коли Куліш героїчно освоював його на хуторі Мотронівка. А зараз такі маленькі мудро складені книжечки були б не менш ефективними, ніж за часів Гете. Я зовсім байдуже поставив на полицю двотомник Драгоманова, томик Куліша. Але якби хтось вибрав з Драгоманова (тільки не з цього видання) актуальні думки, якби була мале-

сенька книжечка перлин Куліша, з якої одразу було б видно, що це велика постать, хай це будуть зовсім на смак упорядника вихоплені гарячі вуглини з цієї великої ватри — то кожен прочитав би раніш, ніж покладе на полицю. До речі, західні німці і досі роблять щось таке — метелики, гарно обрамлені квітками. Як у Шевченка:

та й куплю
паперу аркуш
і зроблю маленьку книжечку
хрестами і візерунками-квітками
кругом листочки обведу
та й спишу Сковороду
або Три Царіє...

(Козачковському «Давно те діялось»)

А Куліш — це та карта, що у Вас в руках. Ви мені все уявляєтесь молодим, сповненим запалу і сил.

Обіймаю Вас і сердечно вітаю з найбільшим святом Надії — Христос Воскрес!

Євген

Подаю листа 29.III.87

23 травня 87

Дорогий Євгене Олександровичу!

Два тижні тому одержав Вашого лютневого-березневого листа. Відписую з опізненням, бо назрів проєкт скласти збірник автобіографій 19 сторіччя, і я тепер ним занятий. Роздобув укр. переклад автобіографії Драгоманова (друкований в Києві 1917 р.) — аж з ленінської бібліотеки в Москві. Тепер підшукав ще коротеньку автобіографію Франка. Так, що поволи праця йде вперед. За рік маю здати все до друку.

Пильно читаю «Літературну Україну» і слíджу за розвитком дискусій, які останньо чомусь притихли. Чи не найкраще було б розв'язати СПУ і повернути до вільних груп 1920-их рр.? Адже тоді процвітали такі великі поети, як Тичина, Рильський, Зеров, Бажан і Плужник. Найкраще було б обійтися без бюрократії. Та, мабуть, моя порада не дуже практична. Всі ми слідимо за розвитком «перебудови», хоч мало хто

сподіється істотних змін. Були тут гості з України. М. Ільницький заявив, що не буде більше «білих плям» в нашій літературі і історії і що будуть публікувати однотомники Винниченка, Лепкого і Хвильового. Поживем — побачим. Але все це таки підносить на дусі.

Тиждень тому вислав Вам книгу-альбом про Торонто, хоч вона не така вже добра. Може дасть Вам уявлення про місто, хоч її автори хотіли насамперед створити щось художнє. Мушу признатися, що мені в цім місті дуже добре. Ми живемо близько університету всередині великого метрополітену, де всетаки є приватні домики, огороди і багато зелені. Щодня я ходжу до бібліотеки, де маю книжки і спокій. Одним словом благодать.

Мій добрий приятель і студент Валеріян Ревуцький (син Дмитра) дуже переживає все, що діється навкруги Леся Курбаса. Писати про нього ще замало — треба плекати його традиції. Тут ставили Кулішевого «Народного Малахія» і «Мину Мазайло». Чую, що Гриць Грабович вже другий місяць в Києві. Напевно привезе цікаві враження.

Бажаю Вам витривалости і творчої наснаги. Дай Боже витримати!

Юрій Луцький

5.II.87

Дорогий Юрію Остаповичу!

Захотілось мені написати Вам ще під час обговорення виставки живописних і скульптурних творів Івана Макаровича Гончара, якого порівнювали з характерником Яворницьким. Бандурист Микола Литвин проспівав свою пісню на слова Куліша «До кобзи» — це зворушило до глибини. A propos чи відома Вам недовидана в С. Петербурзі «Хуторская философия и удаленная от света поезия»? Я гортав її.

Мало істотного вдається мені зробити, а час перегортаю одразу — тижнями. Слабо відчуваємо пожвавлення, бо пожвавлення 60-десятництва не в рахунок. Боже, як то швидко в низ, як повільно на гору. І головне — треба виростити ту людину, а не розповісти про гори...

Дякую Вам за листа минулого літа. Вітаю, обіймаю, пишіть.

Ваш
Є. Сверстюк

P.S. З сином Андрієм все без змін. Перелом в обла(сті) 7-9 хребців з пошкодженням мозку. Думаю зараз ліки не так актуальні, як вправи і перpredження в них, вироблення себе знову. Дякую Вам за готовність допомогти.

6 березня 88 р.

Дорогий Євгене Олександровичу!

Дуже врадувала вісточка від Вас. Знаю, що Ви живете й працюєте, тому хотів би побажати Вам успіхів.

Щодо «Хуторської філософії» — мені давно ще прислали мікрофільм її з Ленінської бібліотеки в Москві. Я хочу її тут перевидати, але покищо не маю на це засобів. Там є дуже цікава «Розмова розуму з недомислом». Все це забуте і нікому не знане.

Позавчора був тут Драч і Іленко в зв'язку з фестивалем радянських фільмів. Завтра має доповідати Павличко. Наладнався контакт між Канадським Інститутом Українських Студій і Академією Наук в Києві. Цим разом справжній обмін публікацій і молодих науковців. Вважаю, що такі контакти конечні. Читаючи «Літературну Україну» про літературу 20-их років, я переконався, що всі проблеми, над якими тепер дискутують в Києві, порушено в моїх англомовних книжках. От так то сходяться дороги.

Збірник автобіографій 19 сторіччя зданий до друку. Недавно прочитав коректу мого перекладу біографії Шевченка Павла Зайцева. За тиждень вийде моя біо-бібліографія письменників, репресованих в 30-их роках. Отже марно часу не трачу!

Рівночасно висилаю Вам два фото-альбоми, один з українського життя в Канаді, а другий з Італії. Подорожуйте собі щасливо з ними.

Щирі вітання,
Ю.Л.

Київ, 1 березня 88

Дорогий Юрію Остаповичу!

Дякую за Ваш березневий лист, повний енергії, дій і планів. Будемо сподіватися, що культурний обмін справді буде і що я, вийшовши на пенсію, ходитиму до бібліотеки і читатиму Ваші публікації. Обидва вислані фотоальбоми ще подорожують. Але хочу повернутися до Вашої ласкавої пропозиції в попередньому листі щодо допомоги синові.

Вчора в розмові зі Славком Глузманом з'явилася думка, щоб показати його доброму спеціялістові зі спинальних травм, якби він міг би приїхати до Києва, як турист. Але я попередньо вкладаю в конверт історію хвороби.

Я цілком припускаю, що Ви не маєте відношення до медичного середовища, а Славко гадав, що науковий світ єдиний...

Я передав дані сина і його дружини з метою виклику його на лікування у Штати. Але все це нагадує Чехівський лист «на деревню дедушке». Для виїзду потрібно знати — куди, до кого, принаймні знати діягноз. Звідти передавали, що особливо успішних операцій спинного мозку там не роблять. Гадаю, йдеться не про хірургічну операцію, а фізіотерапевтичні методи лікування.

Чи можете, Юрію Остаповичу, показати виписку, яку вкладаю до конверту, доброму спеціялістові, який міг би порадити якийсь центр з такою спеціялізацією? Чи можливо і чи доцільно викликати звідти спеціяліста з нейрохірургії?

Пробачте за клопіт, але мені слід було одразу дотримуватись науки: «шукайте і відчинять вам», хоч ясно, що двері треба намацувати різні.

Сердечно Ваш
Євген С.

28 серпня 88

Дорогий Євгене Олександровичу!

Пробачте, що так довго не відписував на Вашого листа. Тут тепер літні вакації і всі лікарі пороз'їздилися. До тепер не маю від них відгуку на виписку про стан Андрія. Якщо буде, то напишу. В міжчасі, однак, ситуація трохи змінилася тому,

з нашої преси знаю, що Андрія мають таки стягнути до США на лікування. Думаю, що так буде найкраще, бо ніякий лікар не може допомогти, не бачучи пацієнта. Як знаєте, операція на Вашій внучці, Ганнусі, відбулася. Побачимо, які будуть наслідки.

В такий трівожний для Вашої родини час не знаю, як і чим можна Вас потішити. Запевняю Вас, що тут все зробимо для того, щоби і Андрій і Ганнуся мали якнайкращу лікарську опіку. Може, при Божій помочі, всетаки щось врятуємо.

Декілька примірників моєї останньої праці про знищених письменників (254) пішло просто до Києва і там їх напевно добре простудіюють. Наші наукові контакти тепер дуже важливі і треба вважати, щоб це не був солом'яний вогонь. Була досить корисна зустріч з нашими американськими колегами в Києві. Це треба продовжувати і поширювати. Щодо самої перебудови, то тут думки, звичайно, поділені. Деякі кажуть, що письменники наші погаласують і перестануть. На результати прийдеться почекати довго. Я до песимістів не належу, але дивлюся на все з дозою скептицизму. Можливо, що з великої хмари буде малий дощ.

Бажаю Вам всього найкращого у Вашій праці.

Ширі вітання,
Ю.Л.

P.S. Сьогодні під пальмами Сан-Дієґо переглядаю коректу нашого листування. Віддаль від Києва — місяць, а від Багдарина в зоні вічної мерзлоти — сотні світлових років!

Клімат на планеті різько змінився: нинішній варіант навіть не снився.

Милий професор Луцький говорить про одвертість листування — і це правда, естетична правда. Але якщо читач захоче уявити собі життя, від якого я втікав у листи, то тут проскакує тільки часом якийсь одвертий чи прихований штрих.

Взагалі, я задумувався, чому допускалась ця епістолярна ідилія в зоні особливо суворого нагляду? Мабуть, їм здавалось, що ці листи допомагають приховувати ту реальність, яку вони приховували.

Мабуть, в цих листах вони не бачили ніякого розумного сенсу — просто гра в слова, як гра в доміно... Власне, на цій різниці вартостей, на відмінності культур зеки весь час і вигравали. Всяка інформація, що не викривала служби конвою, для них була третьорядною. До того ж рукописна форма була

ознакою несправжності: вони поштиво ставились до друкованого слова. Але головне — це різна шкала вартостей: матеріалістична їхня шкала моїх вартостей не фіксує...

Уявляю собі кабінет, де розміщувалось у них моє «господарство»: копії моїх заяв і протестів, доноси агентури, звіти начальства, інформації і вказівки КГБ УРСР і СРСР, реляції міліцейских служб... Нарешті, копії листів, переклади листів з англійської, німецької, польської...

В своєму листі з Колими Василь Стус прямим текстом попереджував мене: «Знай, що твої листи, і все що ти пишеш, фотографується»... Їх ця інформація теж влаштовувала: що ж — знай і враховуй...

Своїм сьомим чуттям зек відчував, що він може заховатись лише за мову. При чому не за іноземну мову: там якраз найпильніша служба, до того ж і перекладач чоловік освічений і обізнаний... Ховатись можна за свою рідну мову, враховуючи те, що ми з ними розмовляли по українськи, але різними мовами. Те, що для одного світиться і променіє, для іншого блідий звук.

По суті це нагадувало відому з літератури ситуацію, коли дворяни розмовляли між собою французькою мовою в певності, що прислуга не розуміє... Досвід показував, що культурний бар'єр ще надійніший, ніж іншомовний, бо тут діє заспокійлива ілюзія однакової мови. Особливо блякнуть ці «ігри в слова» на тлі грубих реалій цькування, провокування, вистежування і гарячкової підготовки до відкриття нової кримінальної справи. Кожен день більш чи менш був наповнений діяльністю цілого штату на чолі з полковником. Справді, «Молитва Гоголя» з усім її історіософським підтекстом — це лише пташиний щебет на стосах паперів, де заготовлено «документ», що саморобна циркулярна пилка (яку ховали від комісій з техніки безпеки) — цілком справна, а засланець С. навмисно її розладнав, щоб поранити собі руку... Документи восьмигодинного обшуку (10 чоловік в одній кімнаті!), в результаті чого вилучено всі рукописи і деякі столярні інструменти, які в протоколах особисто «прокурор республіки II рангу» оформив як виготовлення холодної зброї... Документи відмови у виїзді на похорон матері... Протоколи допитів у зв'язку з арештами З. Попадюка, В. Стуса і ін. Особливу радість при обшуках викликав мій єдиний диплом — табірне посвідчення про закінчення курсів на спеціаліста з розігрівання парових котлів...

Розуміється, ні в які протоколи і ні в які листи не потрапляли такі речі, як виготовлення і встановлення без будь-якої

допомоги шестиметрових стелажів при імлистих сибірских морозах -30°С.

Але, мабуть, десь усе це лягало в підтекст споруди, на вершечку якої грав сонячний промінь. І то був чи не найщасливіший фрагмент української епопеї на широких сибірських просторах архіпелагу — ГУЛАГУ.

Але й туди Бог посилав свято — радість людського спілкування, радість взаємного впізнавання на віддалі порізнених темрявою і холодом, але збратаних любов'ю і вірою сиротливих дітей Землі.

Сан-Дієґо, 20.VII.91

Євген Сверстюк